

LA GRAMÁTICA CATALANA (1796-1829)
DE JOAN PETIT I AGUILAR: ESTUDI I EDICIÓ

Jordi Ginebra i Serrabou

Tesi presentada per a l'obtenció del Grau de Doctor, dirigida
pel Dr. Joan Solà i Cortassa

Universitat de Barcelona
Divisió VII
Facultat de Filosofia i Lletres de Tarragona
Departament de Filologia
abril de 1991

ÍNDEX

Agraïments.....	1
Presentació.....	3

PRIMERA PART: ESTUDI

1. MARC HISTÒRIC I TEÒRIC

1.1. Llengua i gramàtica a Catalunya durant el segle XVIII

1.1.1. Consideracions preliminars.....	20
1.1.2. Trets lingüístics generals del segle XVIII	
1.1.2.1. Introducció.....	28
1.1.2.2. La reflexió teòrica sobre el llenguatge.....	29
1.1.2.3. L'erudició lingüística.....	30
1.1.2.4. Els idiomes vius i la llengua llatina.....	32
1.1.3. Llengua llatina i ensenyament del llatí	
1.1.3.1. Ús del llatí.....	37
1.1.3.2. Prestigi del llatí.....	34
1.1.3.3. Ensenyament del llatí.....	36
1.1.4. L'interès pels idiomes vius.....	43
1.1.4.1. Idiomes vius i idiomes nacionals.....	44
1.1.4.2. L'ensenyament en llengua vulgar.....	48
1.1.4.3. La docència de la llengua vulgar i els orígens de la gramàtica vernacla escolar.....	54
1.1.5. Darreres reflexions. Conclusions.....	65
1.2. <u>Joan Petit i Aguilar. Vida i obra</u>	
1.2.1. Joan Petit i la posteritat.....	73
1.2.2. Vida i obra de Joan Petit.....	79
1.2.2.1. Dades biogràfiques.....	79
1.2.2.2. La polèmica	

del "Diario de Barcelona".....	82
1.2.2.3. Petit i els cenacles erudits de Barcelona.....	86
1.2.2.4. Obres de Joan Petit.....	87
1.2.3. Història externa de la gramàtica catalana de Petit.....	91

2. ANÀLISI I VALORACIÓ

2.1. Característiques generals

2.1.1. Motius i intenció. Característiques externes. Trets generals.....	97
2.1.1.1. Intenció de la gramàtica.....	97
2.1.1.2. La gramàtica i el món escolar català del XVIII.....	101
2.1.1.3. Altres trets que configuren la gramàtica.....	106
2.1.2. Doctrina gramatical	
2.1.2.1. Fonts teòriques.....	117
2.1.2.2. Idees gramaticals i organització de l'obra.....	119
2.1.2.3. El reformisme terminològic.....	133
2.1.3. Caracterització del català. Model de llengua	
2.1.3.1. Idees generals sobre la llengua catalana.....	139
2.1.3.2. Model de llengua. Fonts pràctiques....	142
2.1.3.3. Altres aspectes.....	155

2.2. Fonètica

2.2.1. Precisions generals.....	162
2.2.2. Vocalisme i accents.....	172
2.2.3. Consonantisme	
2.2.3.1. Preliminar.....	189
2.2.3.2. Oclusives.....	191
2.2.3.3. Fricatives i africades.....	191
2.2.3.4. Nasals.....	194
2.2.3.5. Laterals.....	195
2.2.3.6. Vibrants.....	195
2.2.3.7. Aproximants.....	196
2.2.3.8. Geminacions.....	196
2.2.3.9. Altres.....	197

2.2.4.	Sil·labisme	
2.2.4.1.	Descripció general de la sil·laba.....	198
2.2.4.2.	Diftongs i triftongs.....	206
2.3.	<u>Morfologia</u>	
2.3.1.	Precisions.....	211
2.3.2.	Estructura i classificació morfològica dels mots	212
2.3.3.	Article.....	217
2.3.4.	Nom substantiu i adjectiu.....	221
2.3.5.	Pronom personal.....	229
2.3.6.	Pronom feble.....	231
2.3.7.	Altres pronoms.....	252
2.3.8.	Verb.....	255
2.4.	<u>Sintaxi</u>	
2.4.1.	Sintaxi i oració	
2.4.1.1.	Introducció.....	287
2.4.1.2.	Teoria de l'oració.....	292
2.4.1.3.	Teoria del règim.....	299
2.4.1.4.	Concordança.....	300
2.4.2.	Classificació sintàctica de les paraules.....	301
2.4.3.	El sintagma nominal	
2.4.3.1.	Nom i subjecte.....	304
2.4.3.2.	Complements del nom.....	306
2.4.3.3.	Article.....	308
2.4.3.4.	Pronom.....	311
2.4.4.	El Sintagma verbal	
2.4.4.1.	Verb i complements nominals.....	317
2.4.4.2.	Adverbi.....	323
2.4.5.	Alunes categories	
2.4.5.1.	Preposició.....	325
2.4.5.2.	Interjecció.....	329
2.4.5.3.	Conjunció.....	329
3.	CONCLUSIONS.....	332

4. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES.....	335
-------------------------------------	-----

SEGONA PART: EDICIÓ

1. Criteris de l'edició.....	355
2. Gramàtica Catalana / Predispositiva / Pera la més fàcil Intel·ligència de la Espanyola / y Llatina. / Disposada / En fòrma de Pregunta, y / Resposta, / Per un Pare que desidja enseñar á sos filis el modo / de pronunciar en escrits lo Idiome Catalá, conforme / vuy se parla.....	357

Agraïments

M'agradaria manifestar l'agraïment, pel seu ajut en la realització d'aquest treball, a les següents persones.

Per haver atès consultes meves sobre història, història de la lingüística i de la literatura, gramàtica històrica i dialectologia; i per les seves orientacions bibliogràfiques, a Pere Anguera, M. Teresa Turell, M. Teresa Garcia Castanyer, Pere Marcet, Juan Gutiérrez Cuadrado, Fere Navarro, Joan Martí i Magí Sunyer. Per les facilitats que em va donar per a la transcripció del text de Fetit, a Amadeu-I. Soberanas. Per l'ajut material en la transcripció, a Enric Garriga. Per les orientacions sobre la presentació de l'edició, a Josep M. Pujol. Per les facilitats i ajut en la consulta del ms. de l'Institut d'Estudi Catalans, a Joaquim Rafel.

També als membres del tribunal que ha de jutjar aquesta tesi, pel temps que dedicaran a examinar-la i valorar-la i per les observacions que m'hi puguin fer.

D'una manera especial vull agrair l'ajut a tres persones. Primerament a Joan Solà, pacient i encoratjador director de la tesi. En segon lloc, a Jaume Vidal Alcover, els estímuls intel.lectuals i humans del qual tant m'han ajudat en aquest treball. Em sap molt de greu que no pogués veure'l acabat. El trobaré a faltar el dia de la lectura de la tesi, i sempre.

Finalment, a l'Anna, perquè m'ha fet costat en els moments alts i en els moments baixos, i perquè ha tingut una paciència que, sense que constitueixi una exageració excessiva, pot qualificar-se d'infinita.

PRESENTACIÓ

1. Generalment s'accepta que la lingüística, com a disciplina, va néixer amb el comparatisme de començaments del segle passat. En les primeres pàgines dels manuals d'introducció a la lingüística és normal trobar afirmacions com aquesta: "apenas puede decirse que hubiera ningún estudio científico del lenguaje, en su sentido estricto, antes del principio del siglo XIX" (Malmberg, 1963: 16). Amb un sentit més restrictiu del terme lingüística, de vegades encara se situa l'origen de la disciplina en dates posteriors, amb motiu de la publicació del Cours de Saussure o fins i tot de l'aparició de l'escola de Chomsky (vegeu, p.e., Mounin, 1968: 20).

Si el que acabo de dir és cert, és lògic que ens preguntem quin sentit pot tenir realitzar l'estudi sistemàtic d'una gramàtica escrita a cavall dels segles XVIII i XIX, és a dir, d'una gramàtica que no deu poder aportar res al progrés de la disciplina. En rigor, el fet de plantejar-nos aquesta pregunta ens obliga necessàriament a questionar-nos, si més no provi-

història, es presenta més harmònica i homogènia que altres aspectes de la teoria lingüística. Robins (1967: 34) ha remarcat que, en gramàtica, les teories, categories i terminologia desenvolupades pels antics formen part de l'equipament general de qualsevol descriptivista d'avui. La fonètica al segle XX o l'estudi de les relacions de parentiu entre les llengües al segle XX no tenen la mateixa relació, per exemple, amb la fonètica del segle XVI o l'estudi del parentiu de les llengües al segle XVI -ni representen el mateix salt qualitatiu- que la relació que tenen la gramàtica del segle XX amb la gramàtica del XVI. Precisions com la de Lyons (1968: 3) en la línia que la gramàtica tradicional és molt més rica i matisada que no es fa veure sovint no podrien traslladar-se fàcilment a altres parts de la lingüística.

D'altra banda hem de tenir en compte que, malgrat tot, la teoria gramatical que habitualment hem considerat tradicional té encara avui prou vigència. Alguns aspectes del treball gramatical, com ara la gramàtica normativa o la gramàtica didàctica, continuen organitzant-se bàsicament damunt esquemes i conceptes tradicionals. No intentaré explicar aquí per què això és així -fins a cert punt es comprèn automàticament, ja que sempre ha existit el problema de l'aplicació pràctica de la troballa teòrica-, però sí que m'interessa constatar-ho perquè

d'aquesta manera es justifica la reflexió crítica sobre el passat gramatical, la qual pot afectar, llavors, certes formulacions o activitats actuals.

Finalment, cal fer referència al fet que el desenvolupament i maduresa de la lingüística de què parlava abans ha possibilitat la constitució de la historiografia lingüística com a disciplina relativament autònoma. Una disciplina que no s'orienta sols, per tant, al descobriment de precedents i pioners de les teories d'avui, sinó que pretén traçar el panorama de les concepcions de la llengua que hi ha hagut al llarg de la història. Tuson (1982: 10) ha sintetitzat això dient que la història de la lingüística no és, exclusivament, la història de la ciència del llenguatge. Amb aquesta perspectiva l'obra dels gramàtics i filòlegs anteriors al XIX adquireix un nou valor, en la mesura que ens permet conèixer com la seva societat veia el llenguatge i tot el que s'hi relaciona.

2. Crec que era necessari fer totes aquestes reflexions en el moment de presentar l'estudi d'una gramàtica dels segles XVIII-XIX. Si, a més, es tracta d'una gramàtica catalana, haurem de precisar algunes d'aquestes consideracions i afegir-ne de suplementàries.

També podem dir que la lingüística catalana, tot i que encara presenta llacunes considerables, ha arribat a un punt de desenvolupament acceptable. Per tant, sembla lògic esperar-ne una revisió crítica d'orientació històrica, com també sembla raonable que hom se senti en la necessitat de disposar d'una història de la lingüística catalana que inclogui l'estudi de tots els treballs que, encara que no pertanyin a l'àmbit de la lingüística estricta, presentin interès per a l'establiment de les concepcions de la llengua a través del temps. Com he indicat, en els darrers anys ha crescut força l'interès per la història de la lingüística a Europa i a Nord-Amèrica, i com a resultat han aparegut nombroses obres de síntesi i monografies, tant d'aspectes generals com sobre les diferents "lingüístiques" nacionals. La realització de treballs semblants en l'àmbit català no pot ser sinó el senyal d'una mateixa sensibilitat. Si és cert que sabem que la nostra tradició filològica i lingüística no es troba al nivell de moltes altres tradicions, també ho és que cal explorar-la exhaustivament i aprofitar-ne tots els recursos possibles.

L'atenció a la història de la lingüística catalana ofereix, a més, un punt particular d'interès. Permet posar a l'abast dades i elements de judici per a la valoració general de l'evolució social i cultural del nostre país. No podem deixar de tenir en compte, per bé que es pugui precisar tant com es vulgui i ara no sigui el moment de pretendre participar en el debat, les peculiars vicissituds històriques de la nostra

llengua i la nostra cultura. Si d'una banda això explicarà de vegades la situació de la lingüística catalana a través de la història, de l'altra la història de la lingüística farà llum sobre els motius, resultats i conseqüències d'aquesta peculiar condició.

Si, com he anat dient, està justificada la dedicació a la historiografia lingüística catalana en general, també ho ha de ser l'estudi de la història de la gramàtica en particular. El que he dit més amunt sobre l'interès que presenta la revisió de la tradició gramatical occidental és aplicable, en línies generals, a la gramàtica catalana. D'una banda, perquè la història de la teoria gramatical catalana forma part de la història de la teoria gramatical occidental -tant si en constitueix una contribució cabdal com si no-, i, de l'altra, perquè l'estudi del valor doctrinal i metodològic, de les fonts teòriques i dels propòsits de les gramàtiques catalanes no pot realitzar-se si no és inserint-les en el context europeu del seu moment.

També cal fer algunes puntualitzacions sobre la història de la nostra gramàtica, si més no de la d'abans de Fabra. Sabem que, en línies generals, no ha rebut una valoració excessivament positiva. Ara: és possible que aquesta valoració s'hagi fet d'una manera desenfocada, massa orientada a examinar-ne les coincidències i discrepàncies amb la codificació actual i a determinar-ne la capacitat de proporcionar una norma comuna en

moments històrics difícils. No cal dir que amb un enfocament com aquest algunes gramàtiques franceses o castellanes haurien estat avaluades d'una manera molt diferent.

D'altra banda, per molt que es pretengui no tenir en compte la història sòcio-política al moment de valorar una gramàtica, és difícilment demostrable que aquesta història no imposi prejudicis. Se'm perdonarà que il·lustri això amb un exemple i una certa extensió. La historiografia considera positiu que un autor introdueixi en un país un sistema de descripció gramatical innovador que provingui d'un altre país. Així, hom parla de Calleja, per exemple, com l'introductor a Espanya, amb els seus Elementos de gramàtica castellana (1818), dels mètodes de la gramàtica racionalista francesa del XVIII (veg. Mourelle-Lema, 1968: 285). Hom parla, també, del canvi d'orientació que significà en la tradició gramatical espanyola l'aparició de l'obra de Vicent Salvà (veg. Llisteras, 1988: 28 i 30). Quan hom detecta una gramàtica catalana elaborada seguint el sistema de Salvà, no es diu pas que aquesta gramàtica va introduir a Catalunya el sistema innovador de Salvà, sinó que s'afirma que el seu autor va copiar servilment una gramàtica espanyola.

Tot i que en tots dos casos el fet és relativament semblant, la valoració que se'n fa és oposada. No pretenc que es revisi ara l'opinió que s'han format de Pau Estorch i Siqués -l'adaptador català de Salvà- els pocs lingüistes que se n'han ocupat (veg., per exemple, Segarra, 1985c: 147), però sí que

m'agradaria afegir-hi una consideració més. Es diu, per exemple, que Salvà, per a l'espanyol, encara té vigència perquè descriu uns usos que no han estat citats per les gramàtiques posteriors -o no tan exhaustivament-. Si Estorch copiava Salvà, potser també descriu -en tot allò que totes dues llengües tenen d'igual- uns usos que la gramàtica catalana posterior no ha atès, o no tan exhaustivament. Aquest raonament pot semblar forçat. El que cal fer, però, és examinar les gramàtiques i el material necessaris per determinar empíricament si s'adequa o no a la realitat. I, després, valorar el significat de la introducció del sistema de Salvà a Catalunya.

3. Per totes aquestes raons penso que és necessari plantejar-se l'elaboració d'una història crítica de la gramàtica catalana amb pretensions d'exhaustivitat, sense prejudicis ni complejos, amb els mateixos criteris que fa servir la moderna historiografia lingüística per estudiar les altres tradicions gramaticals. Cal que sapiguem exactament quin valor i significat té la nostra tradició gramatical en el conjunt de la tradició gramatical europea.

Aquesta feina, d'altra banda, ha de ser relativament assequible. El conjunt de treballs gramaticals catalans anteriors al segle XX és -almenys comparat amb els d'altres idiomes- reduït. La primera gramàtica catalana coneguda avui, la de Josep Ullastra, va ser escrita el 1743. Com se sap, va romandre

inèdita i ha estat editada modernament per Montserrat Anguera (1980). La segona és la de Joan Petit i Aguilar, elaborada entre l'acabament del segle XVIII i el començament del XIX. La tercera -i la primera editada- és la de Ballot (1813). Fins als Estudios de lengua catalana (1875) de Milà i Fontanals es publiquen només una desena més de gramàtiques catalanes. Naturalment, també seria convenient plantejar-se la confecció d'un treball més ambiciós, que comportaria un esforç molt més considerable. Em refereixo a un estudi -no basat sols en gramàtiques, per tant- de les idees gramaticals a Catalunya. Un estudi que hauria d'incloure des de la teoria gramatical llatina de l'Edat Mitjana originada o professada al país fins a les actuals contribucions dels catalans als avenços de les últimes tendències de la lingüística moderna.

Obviament, aquesta història general de les idees gramaticals hauria de començar amb l'anàlisi de la teoria gramatical de Ramon Llull, anàlisi ja encetada per Lola Badia (1989). Hauria de fer referència també a la labor gramatical dels trobadors catalans, encara que la llengua objecte de les seves reflexions no fos la catalana, però tenint en compte també -precisament- que això no sempre s'ha vist així de clar. No podem oblidar -fet que normalment obliden les històries de la lingüística i de la gramàtica, i que sols comenten els historiadors de la literatura- que va ser un català l'autor de la primera gramàtica coneguda d'una llengua vulgar romànica. Caldria examinar els textos de gramàtica que s'utilitzaren per a

l'ensenyament del llatí durant l'Edat mitjana i el Renaixement, indagar com s'ensenyava el català durant aquests períodes -i amb quina formulació teòrica-, i encara, m'atreveiria a dir, estudiar si hi va haver gramàtics hebreus i àrabs de renom en les nostres terres. Crec fins i tot que aquesta feina, difícil i pacient, és en certa manera urgent. Com he dit abans, el valor creixent que es dona avui a la història de la lingüística va quallant de mica en mica, entre altres coses, en l'elaboració de síntesis històriques sobre les diferents "lingüístiques" nacionals. Cal, per posar un cas, fer el Ramon Llull gramàtic ben nostre si no volem trobar-nos-el com a predecessor, per exemple, de la tradició gramatical castellana (veg. Sarmiento, 1994: 18). Cal fer notar que autors com Llull, Vives, Mayans, Andrés, Capmany, Masdeu, Bastero i, ja al segle XIX, Salvà, Balmes, Mata, Monlau o Milà, encara que hagin escrit en diverses llengües i sobre llengües diferents, pertanyen a una determinada tradició lingüística i cultural -tant si ho sentien com si no- que no pot confondre's amb cap altra.

De fet, ja s'ha fet feina tant en un sentit com en l'altre -el de la història general de les idees gramaticals al país i el de la història concreta de les gramàtiques catalanes-. Per al primer, a més del treball de Lola Badia sobre un autor de la primavera de la nostra història cultural, n'hi ha d'altres que s'esglaonen fins avui. No crec que aquest sigui el moment de citar-los tots. Sí que vull indicar, però, que caldrà tenir en

compte els treballs sobre història de la llengua i els que tracten aspectes d'història de la lingüística diferents de la gramàtica o les idees gramaticals. En aquest últim sentit disposem de dues síntesis, una relativa a l'ortografia catalana i l'altra a la lexicografia, les quals poden constituir un guiatge de la mena de treball que caldria fer. Em refereixo a Segarra (1985b) i a Colon-Soberanas (1986). Cal assenyalar, també, la utilitat que tindrà per al període del 1775 al 1900 -i també per a èpoques anteriors- el repertori crític que preparen Pere Marcet i Joan Solà (en citaré una versió provisional com a Rep.).

Pel que fa a la història estricta de les gramàtiques catalanes, és a dir, a la història que comença amb Ullastru, també s'ha d'assenyalar -com ja he fet- que disposem d'alguns treballs. Globalment, però cal dir que sovint han rebut més atenció com a testimonis d'unes actituds que no pas com a obres estrictes de doctrina i descripció gramaticals. L'esmentada gramàtica d'Ullastru -deixo de banda referències anteriors de Miquel i Vergés, Rubió o Comas- ha estat examinada en la tesi doctoral de Montserrat Anguera (1974). Després aquesta autora n'ha fet l'edició (1980), i s'hi han referit, a més d'ella en un altre treball (1981), Joan Solà (1977: 212-217), Badia i Margarit (1993) i Mila Segarra (1985a, 1985b) -en la part de teoria ortogràfica-. La de Joan Petit i Aguilar, que tampoc no

havia estat editada, era, fins ara, la més desconeguda. A part referències esparses, només se n'havia estudiat la doctrina ortogràfica (Segarra, 1985a, 1985b).

De la gramàtica de Josep Pau Ballot i Torres (1813), la primera gramàtica catalana publicada, se n'han ocupat els historiadors pràcticament des de la seva aparició. Malgrat que s'ha escrit bastant sobre aquesta gramàtica, normalment ha estat per determinar-ne el propòsit i intenció, per atorgar-li el caràcter d'emblema de la recuperació lingüística del país i per avaluar-ne les propostes ortogràfiques. Fins fa ben poc no se n'han estudiat amb detall algun aspectes més estrictament gramaticals (Segarra, 1987; Ginebra, 1988, 1989). Per estrany que pugui semblar, en algun punt de teoria ha estat més analitzada la gramàtica castellana de Ballot (Gómez Asencio, 1981, 1985) que no pas la catalana.

El contingut de les altres gramàtiques del XIX fins a Fabra, a banda d'allò que afecta temes d'ortografia, ha estat molt poc estudiat. Si no tenim en compte referències esparses més o menys generals i circumstancials o relatives a la seva història externa, disposem, a més dels treballs citats de Segarra -i també Segarra (1985c)-, dels estudis de Carbonell (1961, 1971-1972) sobre Febrer i Cardona, dels de Sola (1984, 1987) sobre Agustí Rius i sobre Nonell -i d'algun altre comentari

d'aquest estudiós (Solà, 1977a, 1977b) - i d'algunes inquisicions de qui signa aquestes ratlles (Ginebra, 1987, 1988, 1989).

4. Penso que tot el que he anat dient, d'una banda, justifica l'estudi sistemàtic i l'edició de la Gramàtica catalana predispositiva pera la més fácil inteligència de la española y

llatina (ms. 1128 de la Biblioteca de Catalunya) de Joan Petit i Aguilar i, de l'altra, explica quin sentit i quina utilitat pot tenir aquest estudi. Això és el que m'he proposat de fer en aquesta tesi, tot i que, lògicament, hi ha aspectes que podria en ser tractats amb més detall en un altre ocasió.

El meu treball consta de dues parts: l'estudi i l'edició de la gramàtica. L'estudi, al seu torn, es divideix en una part que tracta del marc històric i teòric de l'obra de Petit, i en una altra dedicada a l'anàlisi i valoració de la seva gramàtica. La part on s'hi posa el marc històric i teòric té tres capítols. Amb el primer, "Llengua i gramàtica a Catalunya durant el segle XVIII", he pretès situar l'aparició de la gramàtica de Petit en unes coordenades històriques i intel·lectuals determinades, amb la finalitat d'anar més enllà de l'afirmació previsible - i potser tòpica - que el tractat grama-

de Petit perquè aquest tema ha estat ja estudiat amb detall per Mila Segarra (1985b: 94-101 i passim). Tamboc no he tractat de la teoria lexicogràfica i lexicològica del metge setecentista, perquè hauria calgut relacionar-la amb la seva praxi lèxica -i això hauria constituit un treball d'orientació diferent de la dels capítols dedicats a la fonètica, la morfologia i la sintaxi- i perquè crec que podria estudiar-se en un nou treball que s'ocuparia també del valor lexicogràfic del Diccionari poètic de Petit, tema que no atenc aquí. Tot i així, he fet una breu referència a aquesta qüestió en el capítol en què faig la caracterització general de la gramàtica.

La segona part de la tesi ha consistit, com he dit, en l'edició de la gramàtica de Petit segons el ms. 1128 de la Biblioteca de Catalunya. Pocs dies abans d'enllestir el meu treball, el director de la tesi em va comunicar que Joaquim Sureda havia descobert un altre manuscrit de la gramàtica en el llegat de Josep M. de Casacuberta a l'Institut d'Estudis Catalans. Com a plaer després, he pogut determinar que es tracta d'una còpia de l'original, feta per Ignasi Petit i Fleca, nét de Petit i Aguilan.

Crec que l'edició del treball de Petit era necessària i serà de gran utilitat per dues raons. Primerament perquè posa a disposició dels estudiosos una obra indispensable per a la història de la nostra teoria gramatical, història pobre precisament en tractats gramaticals complets i que per això no

podia permetre's el luxe de tenir una de les dues úniques gramàtiques del segle XVIII inèdites. En segon lloc perquè -a banda que sigui una gramàtica- es tracta d'un text català no literari del XVIII i, per tant, d'una font per a l'estudi de l'estat de la llengua catalana en aquest segle. Penso que molts investigadors en podran obtenir dades per a estudis sobre diversos problemes concrets de l'evolució històrica del català, com ho va fer Gulsoy (1976) en el seu treball modelic sobre el desenvolupament de les formes del present de subjuntiu. No cal dir, per tant, que un estudi lingüístic de la gramàtica de Fetit com a text fóra un complement utilíssim d'aquesta tesi, i que un dels meus projectes consisteix justament a realitzar-lo.

5. Abans d'acabar aquesta prelecció he de fer encara algunes indicacions. Cito la gramàtica de Fetit segons la primera edició del manuscrit, no segons la de l'edició, i sense donar-ne més indicacions. El fet d'editar la gramàtica justifica, al meu parer, que aquestes citacions siguin més breus que si ho seria si l'edició. El lector hi pot reconèixer sempre el text original, i això fa també que la tesi no hagi de ser més extensa, ja que, amb l'edició de la gramàtica inclosa, és irremediablment d'un volum que no havia desitjat. Quan cito un altre paper de Fetit ho assenyalo. Per a les altres citacions utilitzo el sistema anomenat d'autor-data. M'adono que és un sistema una mica incòmode per al lector, però

espero que em perdonarà tenint en compte que qualsevol altre sistema hauria donat a la tesi més gruix encara. En les citacions respecto sempre l'original, sense canviar-ne res, o la versió d'on les he obtingudes, que assenyalo sempre que és el cas.

PRIMERA PART: ESTUDI

1. MARC HISTÒRIC I TEÒRIC

1. MARC HISTÒRIC I TEÒRIC

1.1. Llengua i gramàtica a Catalunya durant el segle XVIII

1.1.1. Consideracions preliminars

Les llengües europees modernes comencen a proveir-se de gramàtiques al voltant del segle XVI. El català, en canvi, no disposa de gramàtiques fins al XVIII i no en veu cap d'editada fins al XIX. Aquests fets obren, com a mínim, dos interrogants. ¿Per què, si aquestes llengües eren parlades des de feia algun centenar, és en aquest segle -i no abans o després- que s'hi comencen a escriure codificacions gramaticals? ¿Per què, en relació als altres idiomes, el català ho fa tan tardà?

Però qui pot contribuir a respondre aquests interrogants plantejar-se primerament, encara que sigui amb una certa tensió i allunyant-se aparentment del problema -i encara que sigui trivial-, què ha significat en la història occidental "escriure una gramàtica". A qui ens interessa sobretot determinar quins punts de vista i quines afirmacions dels gramàtics anteriors a nosaltres representen un precedent o una aportació a la teoria gramatical i a la descripció del funcionament del llenguatge o de cadascuna de les diferents llengües. Però els autors anteriors a nosaltres no sempre pretenien bastir una teoria gramatical d'orientació

principalment descriptiva. En la seva introducció a la Sintaxi d'Apoloni, Vicente Bécáres (1987: 12-19) ha insistit en la diferència, ja en el món grec, entre gramàtica i lògica o filosofia del llenguatge. Fer bé que hi va haver influències mútues, eren ja dues disciplines delimitades i independents. La gramàtica tenia unes aplicacions pràctiques i mirava d'establir una llengua correcta com a eina de reconstrucció i interpretació de textos, mentre que la filosofia i la lògica reflexionaven sobre el llenguatge com a capacitat humana.

L'objectiu de la gramàtica, per tant, no era tant "descriure" una llengua com "ensenyar-la". La distinció em sembla important, per raons que veurem tot seguit. Lògicament, per "ensenyar" una llengua cal també descriure-la, però aquesta descripció és un instrument tal i no era una finalitat per ella mateixa. Com he dit abans, veiem la descripció de la llengua que hi ha en la gramàtica que, aprofitat ensenyar un idioma, no interacciona per ella mateixa, i no gaudeix del valor pràctic que podríem tenir. Però també em interessa la reflexió de lògics i filòsofs que podrien tenir incidència en la teoria de la llengua (potser perquè est d'altres erent són més properes a la lingüística moderna que a la pràctica gramàtica), i fer toted en coses objectes d'una mateixa historiografia lingüística. Però en la tradició occidental una cosa ha estat la gramàtica, de finalitat pràctiques, i l'altra el mètode lingüístic procedent de la lògica, la filosofia i altres

disciplines- de continguts i metes especulatiu (1).

"Escriure una gramàtica", per tant, ha volgut dir, fins fa relativament poc, elaborar una eina per aprendre una llengua. Quan durant l'Edat mitjana i el Renaixement els autors volien fer una reflexió més especulativa sobre el llenguatge i indagar com aquest reflecteix la realitat i com organitza el pensament, l'idioma concret que utilitzessin tenia teòricament poca importància, perquè se suposava que a: ò ho feien més o menys igual tots els idiomes. Ara bé, si es podia fer amb qualsevol llengua, era més interessant fer-ho amb les que tenien més prestigi i sobre les quals s'hagueren treballat més. D'aquesta manera, les llengües reservades per a aquesta reflexió van ser, històricament fins al segle XVIII i del XVII només hi ha, en llengua vulgar, la de Fort-Foral, la catalana, sobretot, el llatí.

Al marge, però, d'aquestes activitats teòriques, les altres encara en llengua catalana i en llengua francesa, amb l'infant i amb el jove, havien parlat la llengua pròpia de la seva comunitat i amb aquest llenguatge no hi ha al cost d'una té recollida la convenció establerta en el català i en el No

---

(1) Com he assenyalat, de tota manera, la gramàtica sempre ha necessitat també un aparell teòric implícit o explícit, i, a més, totes dues activitats s'han desenvolupat mútuellement. En algunes èpoques -inductor medieval, nacionalistes del XVII i XVIII- han tendit fins i tot a identificar-se. Però hi ha ca rrent i concepte diferenciat sep kax-ler, com fa, al no parer molt orientadament, Vicente Bécquer. La distinció que esta blria, en canvi, Jesús Tusón (1992: 15) entre un corrent teòric i un de pràctic en lingüística en sembla metodològicament i històricament confusa.

cal, doncs, ensenyar la llengua pròpia. Cal ensenyar una llengua que faci falta per a altres coses, per comunicar-se amb gent d'altres comunitats o amb gent de la pròpia comunitat allunyada geogràficament del parlant. Aquesta llengua, a l'Edat mitjana i, segons com es miri, pràcticament fins al segle XIX, és el llatí. D'aquí que "aprendre gramàtica" hagi significat durant molts segles aprendre llatí, que "escola de gramàtica" hagi estat un sinònim d'"escola de llatí", i "gramàtica" de "gramàtica del llatí".

El llatí, a més en aquest punt també és important-, era fonamentalment una llengua escrita. I una llengua escrita és sempre un artífici que s'aprendre. Si, com és cert, el llatí era el llenguatge parlada, en el sentit que molts parlants en el món de fora, dels territoris judicials i els de fins a la modernitat, del retardat que era el llenguatge llatí, diguem-ne, ho parlaven. El llatí, parlat i oblidat del llatí, escrit, és el llenguatge que parlaven les llengües vives, la llengües escrites de les quals s'oblidava, en la mesura que es va perdent, de la vitalitat parlada.

Fent el llatí més, com he dit, la llengua parlada pot perdre la vitalitat parlada i la llengua escrita requereix un artífici. Si, d'altra manera, podríem dir-se que la llengua parlada i la llengua escrita "no parlada", és evident que per "oblidar" i per "oblidar" fins al segle passat la llengua escrita, cal aprendre-la.

Fent que tot això desemboca en alguns principis generals

que expliquen la història i la orientació del treball gramatical europeu. En primer lloc, en el principi que les gramàtiques de les llengües vulgars apareixerien quan cal ensenyar aquestes llengües, i això vol dir fonamentalment ensenyar-les a l'estranger que no les coneix. En segon lloc, en el principi que la llengua pròpia comença a ser ensenyada quan comença a caldre escriure-hi, és a dir, quan esdevé artificial. I que, de retruc, aquest punt em sembla més interessant perquè s'hi ha insistit molt poc, només té sentit ensenyar-ne la modalitat parlada quan s'ensenya, lògicament, una cosa diferent de la que hi no parla, és a dir, segurament, quan la modalitat parlada que es vol ensenyar és també artificial, és a dir, una llengua artificial i la modalitat escrita, com el llatí (2).

Però de peu, el meu parer, perquè la gramàtica ha a l'objectiu de descriptiva, ha de traduir el sentit no caldrà, perquè la descriptiva sempre proposa i s'ocupa de descriure el que el llenguatge fa i no el que s'ha de fer, si més no el que es fa de la llengua parlada habitual. Cal justificar que s'ensenyi a parlar la llengua pròpia, i per a això cal que la llengua pròpia que s'ensenyi sigui diferent d'al·lò que ja es parla, i la llengua pròpia que s'ensenyi ha de ser artificial per escriure-hi, en el sentit que s'ha de fer artificialment la llengua pròpia i es parla d'ella de manera que s'aprèn per art, és a dir, per regles explícites. A l'escola s'ensenyarà sempre,

(2) Sobre la vinculació històrica entre llengua, modalitat escrita, artificial i referent polític, vegeu les intel·ligents observacions i conclusions de Nadal (1909a: 61-64; 1909b).

meu a resoldre els interrogants oberts. D'una banda podem dir que el fet que no hi hagi gramàtiques dels idiomes vulgars fins al segle XVI -o finals del XV- s'explica per una raó aparentment tan senzilla com és que abans no calia aprendre'ls.

Els nadius, com he dit, no ho necessitaven perquè no havien d'aprendre encara uns models escrits plenament consolidats i formalitzats, i això encara que ja hi hagi en l'Edat mitjana literatures en vulgar importants. Els estrangers tampoc, per tal com la llengua de relació internacional en tots els àmbits era el llatí. Però a partir del Renaixement, amb l'inici d'un procés lent de reculada del llatí, els idiomes dels diferents Estats moderns que es configuren singularitzats i identifiquen aquest Estats, i aquests idiomes com ven a tenir a tort i a dret unes funcions de relació política i territorial. Al segle XVII i XVIII apareixen autòctons que s'interessa apurar i desenvolupar i a més a més s'elaboren gramàtiques. La recerca dels tractats i gramàtiques europees de llatí o del XVI al XVIII i de l'època de la guerra a l'italià ensenyen no data de la dècada dels anys cinquanta, o als subdits que per, diguem-ho, "la guerra civil" no te en cap moment la llengua italiana.

Alguns d'ells, per poder aprendre un idioma vulgar que ja s'usava a nivell nacional, aquest ho hagué d'homogenitzar i singularitzar-ho del - Altres raïones nacionals -processos afavorits també per la difusió de la impremta- i atorgar-se algunes de les qualitats que feien del llatí la llengua més

lingüística i gramatical del XVIII, i això és precisament el que pretenc explicar i detallar en els paràgrafs següents.

1.1.2. Trets lingüístics generals del segle XVIII

1.1.2.1. Introducció

El segle XVIII europeu, encara que no sol ocupar gaires pàgines en les històries de la lingüística, és un segle ple d'inquietuds i reflexions lingüístiques. Lògicament, aquestes reflexions són, d'una banda, conseqüència del moviment general de la Il·lustració, que va mirar de sotmetre a crítica racionalista i a anàlisi empírica tot el saber que rebia de la tradició. Les idees sobre llenguatge i tot el que s'hi relaciona formaven part d'aquest saber, i per tant van ser revisades a la llum dels nous plantejaments i la nova mentalitat. De l'altra, aquestes inquietuds i reflexions són una conseqüència també dels canvis civils i polítics del segle, els quals, en donar una nova orientació a l'organització social, basada en principis d'igualitarisme, utilitarisme i universalitat, afectaren la funció i condicions de les llengües al si d'aquesta organització (5).

75) En aquest paràgraf i els següents m'he de resumir informacions i punts de vista que el lector trobarà més desenvolupats en Lázaro (1949), Arrivé-Chevalier (1970: 61-120), Arnal (1987), Delesalle-Chevalier (1986), Aarsieff (1986), Rigui (1967: 127-153), Serrano (1983: 40-42) i, per a certs aspectes més vinculats a Catalunya, Casanovas (1932). Serrano (1983), tot i el seu caràcter de síntesi divulgativa, dedica una atenció proporcionalment major al segle XVIII que la majoria d'històries de la lingüística. Arnal (1987: 10-18) ha mirat d'assajar una explicació a aquesta desatenció general de la historiografia envers el XVIII.

1.1.2.2. La reflexió teòrica sobre el llenguatge

El pensament idealista, la preocupació pels mètodes de coneixement i l'interès per l'estudi racional de l'home van provocar una intensa indagació sobre grans temes teòrics vinculats a la llengua. L'origen i essència del llenguatge, la relació entre el signe lingüístic i les idees, les connexions entre la realitat i el pensament són qüestions que ocuparen gairebé tots els pensadors, entre els quals els francesos són els que més van destacar. Condillac, Diderot, Rousseau, Voltaire, Destutt de Tracy, van debatre e tensament tot de problemes lingüístics. Això va produir un acostament entre gramàtica i filosofia, i va generar una gran quantitat de "gramàtiques g e als" o "gramàtiques filosòfiques", d'orientació lògica, de les quals són responsables principals, a més dels filòsofs esmentats, els gramàtics Du Marsais, Beauzée i altres. De fet, el canvi d'enfocament filosòfic que ho havia possibilitat s'havia produït al segle anterior a França, gràcies a Descartes, i allí havien aparegut les primeres gramàtiques "filosòfiques", entre les quals destaca la de Fort Foyal (veg. Arrivé-Chevalier, 1970; Arnal, 1987: 234-257). A Espanya, Feijoo, Jovellanos i altres van rebre aquesta influència i van especular sobre aquests temes. Entre els catalans, Gregori Mayans i Andreu Fiquer són també mostres d'aquesta actitud (veg. Lázaro, 1949: 65-100).

1.1.2.3. L'erudició lingüística

A més, l'ansia de saber i el desig de fer progressar els coneixements i limitadament van engendrar una gran passió per l'erudició i van fer néixer l'enciclopedisme. El segle XVIII és el segle de les síntesis històriques i crítiques monumentals i de les grans arplegues de documents. En el terreny lingüístic, aquesta erudició significà la intensificació de l'estudi del parentiu i història de les llengües.

A Catalunya, l'erudició i la passió per la crítica i el document també generen tota una colla de reflexions i treballs sobre orígens, història i parentiu de les llengües, en els quals sovint es debaten qüestions relacionades amb la naturalesa, filiació i relacions de parentiu del català (6).

Entre aquests erudits cal destacar, sobretot, les figures d'Antoni de Bastero, Gregori Mayans i, en el camp de l'edició de textos i de la lexicografia, Antoni de Capmany.

D'importància menor són Joan Antoni Mayans, Joan Francesc Masdeu, Josep de Bastero, Josep de Mora i Catà i altres. La Reial Acadèmia de Bones Lletres també va impulsar treballs de

---

(6) Els estudiosos espanyols han presentat una imatge de la Catalunya del XVIII que fa pensar que els catalans es van dedicar a l'estudi de la seva llengua menys que no ho van fer en realitat. Lázaro (1949), de qui sembla que han partit la majoria d'historiadors, explica que al XVIII hispànic hi va haver certa atenció a l'aragonès, al gallec i a l'asturià, però sembla -pel seu treball- que molt poca al català (Veg. Lázaro, 1949: 187-189). Certament, potser Catalunya no va tenir al segle XVIII el seu Sarmiento, però durant el segle es van debatre i estudiar un bon nombre de qüestions relacionades amb la llengua del país.

recerca històrica i lingüística (7).

-----
(7) No crec que sigui aquest el lloc de donar una bibliografia completa dels autors que s'han ocupat dels treballs i recerques en filologia catalana dels erudits catalans del XVIII. Una visió general de l'erudició catalana del segle XVIII, no centrada en la llengua però amb comentaris que s'hi relacionen, pot trobar-se a Casanovas (1932), Comas (1972) o Mestre (1972). Sobre la filologia catalana del XVIII en general, és molt útil encara la panoràmica de Miquel i Vergès (1938). Hi ha moltes dades també a Segarra (1985a, 1985b). Pel que fa al pensament dels erudits catalans sobre l'origen i parentiu de la seva llengua, l'exposició general més completa és a Rafanell (1990). Sobre la lexicografia al setcents català, veg. Colon-Soberanas (1986: 113-142). Sobre alguns autors i aspectes concrets, veg. Prats (1974), Rafanell (1989), Postigo (1975), Conca-Salvador (1989), Massot i Muntaner (1985), Neu-Altenheimer (1989). No hi ha, com ja ha remarcat recentment Rafanell (1990: 334), estudis específics sobre el pensament i les aportacions a la filologia catalana de Mayans i Capmany, tot i que sobre l'un i l'altre hom pot trobar dades abundants en molts treballs. Sobre Mayans, que té una bibliografia abundant, hom pot trobar dades disperses a Peset (1975), Gutiérrez Cuadrado (1982) i Mestre (1990), però potser ara l'exposició més completa, tot i que només pretén estudiar - a un aspecte concret, és precisament la de Rafanell (1990: 335-355). Sobre Capmany, a Hina (1986: 70-76). Encara que cronològicament del XIX, potser també cal incloure Puigblanch entre els erudits setcentistes que van dedicar algun dels seus esforços a la llengua catalana (veg. Abelló, 1989), i, lògicament, Febrer i Cardona, Togores i Joaquim Pons (veg. Carbonell, 1961: 1971-1972). La labor dels erudits catalans del XVIII en el camp de la filologia semítica sembla que tampoc no és menyspreable (vegeu-ne una panoràmica a Olmo, 1988). Fa l'efecte que aquesta erudició provoca de vegades unes apologies literàries i estrictament erudites -com la d'Ignasi Ferreres, estudiada i editada per Faura (1977), o la d'Agustí Eura, editada per Casacuberta (1925) com a escrita per Pastore i estudiada per Prats (1974)- que no poden interpretar-se pas com a programes de reivindicació política de l'idioma. Crec que de vegades s'ha confós una cosa -la passió científica per l'establiment d'una dada documental o la disquisició erudita- amb l'altra -la voluntat que la llengua ocupi unes determinades funcions polítiques i adquireixi un determinat us social-, i s'ha presentat un panorama del XVIII sense corbes de nivell. No veig del tot clara, per exemple, la tesi de Neu-Altenheimer (1989: 82) -que després de la mateixa matissa- que les polítiques erudites eren "defenses" del català tal com entenem avui aquest mot, ni que l'expansió il·lustrada i centralista francesa o espanyola s'hi relacionés ni generés defenses reals d'ús del català. És clar que hi degueren influir d'una manera indirecta. Veg. les reflexions de Rafanell (1990) relatives al propòsit estrictament compensatori del llemosinisme, i les de Fitzach (1972: 21-22).

1.1.2.4. Els idiomes vius i la llengua llatina

Pel que fa a les reflexions derivades de les noves formes d'organització social i política, la mentalitat il·lustrada va promoure l'ús de les llengües vives i l'atribució a aquestes, d'una banda, del caràcter d'eines de difusió de la cultura i l'educació, i, de l'altra, de la funció d'instruments d'homogeneïtzació social i administrativa al si de l'Estat, i de delimitació i identificació d'aquest espai estatal. Aquesta tendència a constituir els idiomes políticament més ben situats en llengües nacionals, juntament amb la creixent pèrdua de protagonisme del llatí com a llengua internacional, va fer néixer també noves propostes d'elaboració de llengües artificials per a la comunicació universal. Aquestes propostes van rebre també l'impuls de les teoritzacions sobre la universalitat del mètode i el llenguatge científics, sobre la igualtat dels sistemes de pensament racional i sobre la relació entre la lògica i el signe lingüístic (9).

D'altra banda, malgrat la irrupció d'idees renovadores i l'aparició de noves perspectives en la reflexió teòrica i

---

(9) Sobre la primera qüestió, a més de les referències de la nota anterior, veg. Fueyo (1987: 130-132, 137-138, 167-177 i 227-257), Arnal (1997: 388-408), Neu-Alteheimer (1989: 81-87) i les referències que donen. Sobre les propostes de llengües universals al XVIII, veg. Arnal (1987: 127-232) i, per a Espanya, Lázaro (1949: 131-141) i Gutiérrez Cuadrado (1982). Crec que el treball de Fries (1989: 45) relaciona convenientment la creació de la Real Academia Española el 1713 amb aquesta idea d'honor nacional i de prestigi -la davant les altres.

pràctica sobre les llengües, el pes de la tradició va continuar informant bona part de la vida intel·lectual del XVIII, sobretot en determinats països com ara Espanya i Catalunya. Entre altres coses, això significa que la llengua llatina va continuar sent un idioma d'ús, i que les relacions i tensions entre la llengua sàvia i les vulgars determinen bona part dels debats i problemes lingüístics del segle.

Crec que les particulars relacions del llatí amb els idiomes vius en el segle XVIII configuren el marc més adequat per mirar d'explicar l'aparició, en aquest segle, de les dues primeres gramàtiques catalanes. És per això que m'estendré en el tractament d'aquesta qüestió, i hi dedicaré tot seguit dos apartats, el primer centrat en el llatí i el segon en la llengua vulgar del país.

1.1.7. Llengua llatina i ensenyament del llatí

1.1.7.1. Ús del llatí

El fet que la llengua llatina continuava sent un idioma d'ús al segle XVIII vol dir que era, totalment o parcialment, llengua de l'ensenyament, de l'administració civil i eclesiàstica, d'obres científiques, teològiques i literàries i de correspondència entre erudits de diferents nacions. És simptomàtic, per exemple, el que s'esdevé amb la Reial Audiència de Catalunya. Com se sap, el Decret de Nova Planta hi instituí el castellà com a única llengua d'ús, però la Reial Cèdula

d'Aranjuez de 1768 hi va prohibir no pas precisament l'ús del català, sinó justament del llatí. Malgrat el precepte d'ús del castellà, cinquanta-dos anys després les causes continuaven tramitant-se en llatí. Pere Marcet (1987: 351) ha pogut afirmar, segurament sense exagerar, que durant el segle XVIII el llatí era la segona llengua de Catalunya (9).

1.1.3.2. Prestigi del llatí

El fet que continuava sent un idioma de prestigi vol dir que era una llengua estimada i estudiada pels intel·lectuals, que constituïa encara punt de referència per a la valoració dels vulgars i que, com han comentat unànimament tots els estudiosos i pot comprovar-se examinant qualsevol gramàtica vulgar del XVIII, la gramàtica llatina influïa molt en les descripcions

---

(9) Veg. el text de la prohibició de l'ús del llatí a Ferrer i G. Onés (1985: 77). Sobre el català com a llengua d'ús a les aules universitàries, les dades no acaben de ser clares. Serra Ràfols (1978: 376; 1967-1968: 22) pensa que al segle XVI el català ja hi devia ser habitual, idea que contrasta amb altres informacions i dades. Dalí (1979: 104) assenyalava que el castellà es devia començar a infiltrar a les universitats a la darreria del XVII, per bé que indica que als inicis de la de Cervera s'utilitzava el català (1979: 106). Altres autors i fets fan pensar, en canvi, que la llengua àulica era la llatina. Bonet i Baltà (1984: 63) parla de llatí i castellà com a llengua de les aules cerverines. Dos recents treballs de Gutiérrez Cuadrado (1987, 1988) es fan conèixer algunes descripcions inèdites sobre l'ús del llatí a Cervera -mostrant que, si bé la llengua sàvia tendia a recular, no va ser fins al segle XIX que s'abandonà del tot. El treball de Duran-Gómez (1944) sobre les escoles de gramàtica a Cervera estudia només les que hi existiren abans de 1700. Com a anècdota significativa de la pervivència del llatí parlat en el món acadèmic, pot indicar-se que, segons fa saber Danon (1978: 15-16), els exàmens orals de l'Àlida del Protomedicat de Catalunya es van fer en llatí fins al 1820.

gramaticals dels diferents idiomes (10).

Els estudiosos han fet notar que les primeres gramàtiques de llengües vulgars eren normatives i didàctiques, i que no tenien preocupació teòrica, entre altres raons perquè es considerava que les llengües que descrivien tenien poc relleu i perquè -lògicament- se les considerava fàcils per als seus parlants (veg. Lázaro, 1949: 150-151; Padley, 1985; 1988). L'especulació teòrica es feia en llatí i sobre el llatí. Els gramàtics eren primer que tot i sobretot llatinistes, i escriviren gramàtiques vernacles com a feina menor i lateral. En són exemple Nebrija, Ramus i els gramàtics de Port-Royal. Altres gramàtics -Erasmus, Vives, el Brocense, Scaliger- no van ni tan sols arribar-se a ocupar de cap llengua vulgar.

Al segle XVIII la situació no havia canviat substancialment. Per trobar elements doctrinals i suport teòric es continuava recorrent a la gramàtica llatina. És significatiu que la gramàtica castellana de Nebrija no es reedités fins al segle XVIII, i que l'any 1742 un acadèmic de l'Española declarés que l'havia buscada per tot Madrid i no l'havia trobada (veg. Flores, 1989: 52). Andreu Fiquer, en la seva celebrada Lógica

---

(10) Veg., per exemple, Casanovas (1972), Peset (1975), Closa (1978), Gutiérrez Cuadrado (1982) i Albiñana (1987). De fet al Renaixement, malgrat l'anomenat "triomf dels vulgars", el llatí va continuar com a cànon de perfecció i pauta de la noblesa dels idiomes. Un idioma va ser considerat més noble si s'hi acostava més, i els humanistes dedicaren part dels seus esforços a provar que la seva llengua materna era més propera al llatí que les altres (veg. Lázaro, 1949: 146; Carrera, 1988: 75; Nadal, 1999b: 247; Gadea, 1989). Al XVIII aquestes idees, per bé que atenuades, continuaven vives.

moderna (1747), cita algunes vegades, segons indica Lázaro (1949: 81), la gramàtica llatina de Port-Royal, no pas la francesa. Diego de Mello (1797: 172), professor portuguès amb certa preocupació renovadora, també fa esment de la gramàtica llatina de Port-Royal. Els exemples podrien multiplicar-se.

D'altra banda, això era possible també per la simple circumstància pràctica que circulaven més gramàtiques llatines que de cap altra mena, i que era l'única gramàtica que s'ensenyava formalment. Els textos del Brocense, Ramus, Scaliger, Alvarez, Erasme, Port-Royal i altres —i també adaptacions, resums i edicions comentades d'aquests textos— omplien les biblioteques i escoles d'Europa, i els de Nebrija, Erasme i Alvarez les d'Espanya i Catalunya (11).

1.1.3.7. Ensenyament del llatí

Les raons adduïdes en els paràgrafs anteriors crec que justifiquen que s'entretengui a descriure breument el panorama de l'ensenyament del llatí a la Catalunya del XVIII, també perquè caldria descobrir si existia una tradició gramatical escolar llatina més o menys específicament catalana.

El llatí s'ensenyava després de les primeres lletres, a les anomenades "escoles de gramàtica" o "escoles de llatinitat".

~~~~~
[11] Sobre la circulació de les gramàtiques llatines des del segle XVI al XVIII, veg. Bassols (1945), Lázaro (1949: 154-155), Closa (1977, 1980b) i, sobretot, Padley (1976), encara que no pretengui estudiar el segle XVIII. Pot obtenir-se una idea molt completa de la difusió de les gramàtiques llatines a Catalunya amb el Repertori de Marnet-Solà.

nivell previ a les facultats d'arts i a les facultats superiors. Aquestes escoles podien pertànyer a la Universitat. Segons el pare Casanovas (1932: 12), els jesuïtes i els escolapis eren al segle XVIII les institucions religioses que educaven la major part del jovent que s'escolaritzava. Segons el mateix autor, els jesuïtes, al moment de ser expulsats, tenien al Principat onze col·legis; els escolapis, sis. Entre tots aquests col·legis destacava i era model, segons el mateix Casanovas, el col·legi de nobles de Cordelles de Barcelona, dels jesuïtes. Pel que fa al País Valencià, els escolapis havien volgut establir ensenyament de llatí en els anys 1740-1741 a la Universitat de València -també a la de Saragossa-, però els ho prohibiren, ja que era privilegi dels jesuïtes (Albiñana, 1987; Mestre, 1990: 110). Sembla que Mayans intervingué en la lluita per arrabassar als jesuïtes el monopoli de les escoles de gratuïta de la Universitat de València, però que amb l'ajut dels estatuts, el claustre s'aconsegua res (Mestre, 1990: 110). Els jesuïtes també controlava l'ensenyament del llatí a la Universitat de Cervera (Mestre, 1990: 121).

La Ratio studiorum de la Companyia havia establert el 1599 que tots els textos d'ensenyament havien d'escriure's en llatí, i al segle XVIII, segons Lázaro (1977: 148), els jesuïtes eren fidels al precepte i practicaven un ensenyament arcaïtzant que no s'apartava dels manuals clàssics de Nebrija -sobretot de la versió reformada per La Cerdà- i del jesuïta portuguès Emmanuel

Álvarez, la gramàtica del qual era la biblia de la llatinitat a Portugal i a altres països, però sembla que, si més no la seva prosòdia, també molt difosa a Espanya i Catalunya (12).

En això, a més, la Companyia era fidel a una Real Orden de 1575 promulgada per Felip III que havia declarat la gramàtica llatina de Nebrija -en la seva versió reformada per Juan Luis de La Cerdà- text únic a les universitats espanyoles i havia prohibit editar-ne i imprimir-ne cap altra. A Aragó el precepte fou de 1622, i a Catalunya de 1625, però no en la versió de La Cerdà (13).

Els escolapis sembla que havien mirat de buscar una alternativa de més eficàcia escolars. El pare Agustín de San Juan Bautista, provincial d'Aragó, havia fet una edició comentada de la gramàtica de Nebrija, que després havia estat autoritzada pel pare Pedro de Santa Maria Magdalena. A partir

---

(12) La gramàtica d'Emmanuel Álvarez sembla que era referència obligada entre els erudits del XVIII, tant per elogiar-la com per denigrar-la. Veg. a Lázaro (1949: 155) unes dures paraules de Varley contra Álvarez i els jesuïtes, i a Closa (1930b: 5) un mot de llengua d'aquesta gramàtica d'Andrés Marcos Burriel.

(13) Veg. Bassols (1945: 55, 58-61), Lázaro (1949: 154), Closa (1977: 57 i 61) i Cobarras (1981: 41-47), les informacions dels quals no acaben de coincidir. A Aragó sembla que també s'hi prescrivien els textos de Broc i de Torrella. Així ho fa, segons Olmedo (Nebrija, Madrid, 1942; apud Lázaro, 1949: 151) que els qui volien dir alguna cosa de gramàtica llatina ho feien com a comentari a Nebrija, en notes o escolis. Potser la història del pensament gramatical llatí a Catalunya s'haurà de fer en bona part a partir d'aquests escolis i notes. L'Estudi General de Barcelona, en les seves Ordinacions de 1508, també prescrivia el Nebrija per a l'estudi del llatí (Rubió i Balaguer, 1995 [1919-1950]: 23). En tot cas, tampoc no pot oblidar-se la importància escolar de les versions del De

de 1768 els escolapis de Catalunya adoptaren aquesta gramàtica com a llibre d'ensenyament en els seus col·legis, obra que reformaren després del capítol provincial de 1771. L'edició de 1772 va constituir el text -després reeditat diverses vegades- usat a totes les seves escoles fins ben entrat el segle XIX (14).

En la mateixa línia de preocupació per la renovació dels mètodes d'ensenyament del llatí hem de situar la gramàtica llatina de Mayans (1768), el qual volia també aprofitar el buit docent deixat per l'expulsió dels jesuïtes. Segons Lázaro (1949: 158), aquesta gramàtica pretenia anar contra els mètodes tradicionals de Nebrija i La Cerda, i feia protestes de sanctisme i filosofisme (és a dir, d'inspirar-se en les modernes europees), però de fet seguia força Nebrija, com va reconèixer finalment l'autor (veg. també Albiñana, 1987: 503). En qualsevol cas, el Consejo de Castilla va determinar que les universitats del regne d'Aragó adoptessin aquesta gramàtica com a text d'estudi del llatí (Peset, 1975: 212). Però sembla que no s'arribà a dur a la pràctica, si més no del tot. Mestre (1990: 148) diu que el Decret es va repetir tres vegades i que

-----
constructione (1515) d'Erasme, que competien amb les de Nebrija, de vegades amb avantatge (veg. Guilleumas, 1967). (14) Obtinc aquestes dades de l'"Advertencia" d'una edició de 1834 de la primera part d'aquesta gramàtica (veg. San Juan Bautista, 1834: 7-10). Veg. també Soberanas (1981: 52-53). Abans de 1768 és possible que per a l'ensenyament del llatí a les seves escoles els escolapis se servissin -o se n'ajudessin- de gramàtiques o apunts manuscrits redactats per ells mateixos. Veg. Puig i Reixach (1984: 136-137), que en cita dos. Peset (1975: 211) fa saber que abans els escolapis havien impulsat Mayans a escriure la seva gramàtica llatina.

a la Universitat de València no s'aplicà mai (15).

A Girona, amb el tancament de l'Estudi General de la ciutat l'any 1717, l'únic centre de la població on s'ensenyava llatí era el col·legi dels jesuïtes. A partir de 1767, quan aquests foren expulsats, el Seminari Tridentí començà a impartir aquest ensenyament i, a partir de 1772, també s'impartia des d'unes càtedres creades per l'Ajuntament. Això continuà així fins l'any 1841. Salomó Marqués (1985a), de qui he obtingut les dades que acabo de donar, ha estudiat els textos que es feien servir per ensenyar i aprendre llatí en aquests dos darrers establiments, és a dir, a partir de 1767 i fins a 1841. Les obres gramaticals que relaciona són les següents: l'esmentada Gramàtica llatina d'Agustín de San Juan Bautista, la Prosodia d'Emmanuel Álvarez -autor també esmentat-, la Gramàtica llatina en castellano de José Carrillo, les Instrucciones latinas i el De institutione grammaticae de Nebrija, la Summa de temps de de los Valles, la Brevis ac compendiaria syntaxis partium orationis institutio de Joan Torrella, el Método práctico y fácil para promover los estudios de latinidad y bellas letras de Cirus Valls i Geli i la Dialogistica linguae latinae exercitatio de Vivés.

No sabem si tots els textos es van fer servir durant tot el període. La gramàtica llatina en castellà de Carrillo és de 1817 i, per tant, la deixo de banda. El llibre de Valls i Geli

---

(15) Veg. a Peset (1975: 211-219) la història de les vicissituds de la gramàtica llatina de Mayans.

és de 1790. Les altres set ot es són relativament antigues i van ser repetidament editades al segle XVIII (16).

Les Instruccions de Baldiri Rexach també donen informació sobre els textos usats per a l'aprenentatge del llatí. Al llarg de l'obra, Rexach parla només de tres manuals, "del Antonio, y de la Torrella, y del Erasmo" [sic], normalment alhora veg. Rexach, 1740: 41-42, 47, 48). Més que no pas recomanar-los -com diu Marquès (1985a: 136) que fa- els tracta com si ja fossin els textos d'ús habitual. De fet, si més no al segle XVII i a Barcelona, sembla que el primer i el tercer eren els únics permesos (17). Hem de tenir en compte, també, que la Universitat de Cervera tenia l'exclusiva oficial d'edició de textos docents, i que segons una disposició del Consejo de Castilla de 1721 els únics manuals de llatí que podia publicar eren justament el Nebrija, l'Erasme, el Torrella -els tres assenyalats per Rexach- i la Suma de temps (veg. Bonet i Baltà, 1984: 59-60 i 103; Marcet, 1987: 356-357). Cap a finals de

---

(16) Marquès dóna, de cada una d'aquestes obres, l'edició més antiga de les conservades a l'Arxiu Històric de Girona i a les biblioteques Provincial i del Seminari de Girona. Fer a més de als editorials d'aquests llibres, veg. Marcet-Solà (Rep.). A més, en la relació de Marquès hi ha retòriques, diccionaris i oratòries llatines i castellares que ara no tinc en compte, però que de fet també eren eines per a l'aprenentatge del llatí. Tampoc no em referiré als llibres de la relació que tracten de religió, història i altres matèries. Veg. també Marquès (1985b: 49-73).

(17) Veg. Rubió i Balaguer (1985 [1946-1958]: 105); Rossich (1979: 9-12). L'obra del prevere gironí conté altres informacions de gran valor sobre l'ensenyament del llatí a la Catalunya del XVIII, que ara deixaré de banda. Veg. Rexach (1748: 38-35).

segle, un inventari de la casa editora Piferrer estudiat per Fontana (1988: 106-108) deixa constància encara de la importància del Nebrija i d'una sintaxi - que Fontana no especifica (¿la de Torrella?) - com a textos d'ensenyament del llatí (18).

Totes aquestes dades sobre ús de manuals de llatí, que no pretenen de cap manera ser exhaustives, poden contrastar-se amb les dades bibliogràfiques que donen Marcet-Solà en el seu Repertori crític. Aquests autors consignen, al segle XVIII, seixanta-quatre edicions de la gramàtica llatina de Nebrija, quaranta de la sintaxi de Joan Torrella, divuit de la gramàtica d'Erasme, deu de la prosòdia d'Alvarez, i onze de la Summa de temps de De los Valles (19).

Però que tot això dóna una idea justa dels autors més seguits en la gramàtica llatina escolar del XVIII català. No debatré ara la qüestió del valor intrínsec de les obres d'aquests autors. Per Lázaro, els mètodes que s'utilitzaven a Espanya al XVIII eren arcaics i pobres, i un fet que ho demostra és que no se seguia gens el Brocense, tan valorat llavors a Europa (veg. Lázaro, 1949: 156). En opinió del pare Casanovas (1932: 11-13), en canvi, no hi havia a Europa

---

(18) Per a tot això, veg. també Closa (1978: 46-57).

(19) Veg. Marcet-Solà (Rep.: 36-44, 23-26, 2-5, 206-208, 87-88 i 7-11). Pel que fa a la gramàtica de San Juan Bautista, les edicions que Marcet-Solà entren per aquest autor són totes del XIX, però nem de tenir en compte que, atès que teòricament es tractava d'una versió de la de Nebrija, les edicions del XVIII de la gramàtica de l'escolapi estan incloses en la relació de les de l'humanista castellà.

llatinistes superiors als jesuïtes catalans de Cervera, els quals van fer una gran obra de renovació dels estudis llatins (veg. també Closa, 1978).

1.1.4. L'interès pels idiomes vius

Segons la majoria d'historiadors de les llengües europees, un dels trets que caracteritzen el segle XVIII és l'interès pels idiomes vius, tret que es fa paral·lel a la intensificació de moviments contraris al llatí (20).

L'interès per les llengües vives té algunes conseqüències especificables. M'ocuparé de tres d'aquestes conseqüències, que són les que, al meu parer, ajuden més a marcar i comprendre l'aparició de la gramàtica de Petit. En primer lloc, de la promoció de les llengües vives a la categoria de llengües nacionals. En segon lloc, de la difusió d'aquestes llengües com a llengües d'ensenyament. En tercer lloc, de la preocupació per la docència d'aquestes mateixes llengües. Lògicament, totes aquestes conseqüències es relacionen, i és inevitable que en cada un dels apartats aparegui alguna referència al contingut dels altres. No tractaré, en canvi, d'altres conseqüències d'aquest interès pels idiomes vius, com ara la voluntat

---

(20) Veg., per exemple, Breva (1985: 9) i Lázaro (1949: 161). Aquests moviments, d'altra banda, existien des del Renaixement. Potser caldria parlar més pròpiament d'un procés gradual que en rigor s'inicia a l'Edat mitjana i que té diferents punts d'inflexió, un al Renaixement -el més important- i un altre al segle XVIII.

d'aprendre idiomes de cultura altres que el propi (21).

1.1.4.1. Idiomes vius i idiomes nacionals

Les noves formes d'organització social i política que apareixen al segle XVIII i les noves idees il·lustrades van tendir a constituir els idiomes políticament més ben situats en llengües nacionals, és a dir, en instruments d'homogeneïtzació social i administrativa al si de l'Estat, i de delimitació i identificació d'aquest espai estatal.

En els regnes que depenien de la Corona de Castella aquesta llengua va ser el castellà, sobretot a mesura que es va anar perfilant la política cultural homogeneïtzadora i intervencionista dels borbons i la voluntat de crear un Estat il·lustrat modern. El poder polític va anar dictant al llarg del segle disposicions per refermar aquesta posició

(21) A Espanya, Jovellanos defensava que s'ensenyés als infants anglès i francès, i Feijoo tenia idees semblants (Lázaro, 1949: 179, 255-257). A Catalunya, Baldric Rexach (1748: 8-9) es referia a la necessitat d'aprendre llengües modernes estrangeres. El pla general d'educació del col·legi de nobles de Cordelles de 1772 incloïa l'ensenyament de l'anglès i el francès (veg. Ferrer i Gironès, 1985: 50). Valls i Geli escrivia sobre la conveniència de l'aprenentatge del francès, l'anglès, l'italià i l'alemany (veg. Closa, 1980a: 119). Els diccionaris multilingües abunden durant el segle XVIII. La gramàtica de Petit matèix és concebuda com a eina que ajuda a aprendre el català i el castellà (a més del llatí). Potser aquest interès va provocar també una tendència creixent a comparar els idiomes entre ells i a buscar què era propi de cada un i què feia millor i, per tant, va generar força prejudicis. Lázaro (1949: 73-74) cita un paràgraf en què Feijoo fa una relació d'idiomes i de les capacitats que li sembla que tenen. Sobre la comparació i "guerra" de vernacles al XVIII, veg. també Fries (1989: 43).

privilegiada de la llengua castellana (22).

Els esforços dels governants i els il·lustres per elevar la llengua castellana a la categoria d'idioma nacional anaven adreçats en bona part a fer recular el llatí, encara que, lògicament, també van perjudicar les altres llengües vives (23)

D'altra banda, els escriptors i intel·lectuals catalans del XVIII van acceptar amb prou naturalitat aquest fet, van assumir que la llengua castellana els era necessària, i van esforçar-se a difondre-la i a escriure-hi amb correcció. Gregori Mayans, Joan Francesc Masdeu, Andreu Fíquer, Antoni de Capmany, Cerdà i Rico, Serra i Postius, el bisbe Josep Climent i molts d'altres en són mostres clares (24).

---

(22) Sobre la política cultural dels borbons i les seves conseqüències lingüístiques, veg., entre altres, Mestre (1990: 130-131), Fontana (1988: 27-141, esp. 94-122) i Pueyo (1987). Sobre la política lingüística de Carles III, veg. Ludtke (1989). Les disposicions legals que afavoreixen o prescriuen l'ús del castellà han estat recollides i comentades per Ferrer i Gironès (1985).

(23) Fa poc Núria Sales (1989: 437) ha remarcat aquesta voluntat política i cultural d'abandonar el llatí. Els novatores, a València, com ha recordat també recentment Fuster (1989: 20), van començar a escriure en castellà sobre matèries reservades tradicionalment al llatí. A l'informe del fiscal civil previu a la famosa Real Cédula d'Aranjuez de 1768, s'hi recomanava aconsellar als bisbes d'abandonar pel castellà, a més del català, el llatí (veg. Ferrer, 1989: 429). Veg. les reflexions de Pueyo (1987: 236-242) sobre les relacions estructurals d'aquests tres idiomes en la societat catalana de la segona meitat del segle XVIII.

(24) Veg., entre altres, Miquel i Vergès (1978: 78), Fuster (1976, 1989) i Moral-Rius (1989). Fuster (1989), per exemple, ha fet veure lúcidament com Mayans no es va plantejar cap altra possibilitat que escriure en castellà, tot i que pertanyia a una família "venguda", i com l'austriacisme no anava lligat necessàriament a actituds que avui puguem qualificar de catalanisme lingüístic.

En general, els il·lustrats catalans van incorporar-se -o ho van intentar- al projecte polític i cultural espanyol, projecte que, si d'una banda no pot dir-se que fos explícitament anticatalà, de l'altra ho era implícitament en la mesura que es basava en unes idees d'universalisme, integració i expansió de l'educació que havien de bandejar forçosament particularismes lingüístics o idiosincràtics (veg. Pueyo, 1987: 236). Crec que Moral-Rius (1989: 647) han fet ben fet de destacar que la promoció del castellà a Catalunya al XVIII va unida -i així ho entenen molts catalans del moment- a la difusió de la cultura i a la modernitat.

Aquesta incorporació a la cultura i a la llengua espanyoles va requerir els principals esforços teòrics i pràctics dels il·lustrats catalans, que en la majoria dels casos van conservar només un cert interès afectiu o erudit per la seva llengua pròpia. Masdeu era un entusiasta del llatí, que per ell volia dir el castellà (veg. Lázaro, 1949: 169-169). D'altres entacaren precisament com a filòlegs espanyols. Mayans i Capmany són potser les dues figures principals de la filologia espanyola del XVIII (25).

-----
(25) Per a Capmany, veg. Lázaro (1949: 272-276) i Hina (1986: 67-76). Per a Mayans, sobretot Gutiérrez Cuadrado (1992). Mayans tenia una gran ansietat per difondre a Espanya la cultura espanyola, que volia dir **això**: la no catalana (veg. Mestre, 1990: 35-37 i passim); i això encara que al seu Specimen fes alguna referència a Ros (veg. Rubió i Balaguer, 1986 [1949-1958]: 47), i malgrat que pertanyia a una família austriacista i que, com diu Mestre (1990: 128-129), sempre conservés la seva mentalitat foralista. En filologia Mayans s'ocupà força del llatí i de l'ensenyament del llatí, i va fer un esforç per recuperar els llatínistes espanyols (Sánchez,

No podem oblidar, a més, que molts d'aquests intel·lectuals que pretenien participar en el projecte polític i cultural espanyol consideraven una necessitat fer sentir la veu d'aquest projecte en les tribunes europees, i defensar-hi la tradició històrica sobre la qual s'edificava. Les opinions d'alguns il·lustrats europeus sobre la cultura espanyola no eren bones, i això va dur alguns escriptors espanyols a defensar abrandadament la cultura, la llengua i la història d'Espanya. Entre aquests n'hi va haver de catalans -Masdeu, Mayans Capmany-, als quals, lògicament, l'esforç per defensar la llengua i cultura espanyoles i la necessitat de presentar-les harmòniques i compactes no els devia deixar gaire energia per a vel·leïtats lingüístiques més particularistes (26).

Nebrija, Vives) i va aconseguir que se n'edités algun fora d'Espanya (veg. Gutiérrez Cuadrado, 1982; Peset, 1975; i Mestre, 1990: 55). Aquest il·lustrat es devia per ser mestre en retòrica espanyola, com Capmany (Lázaro, 1949: 175-178). Fuster (1976: 141-144) ha assenyalat amb una certa causticitat com al País Valencià els il·lustrats de volada es dediquen al castellà, mentre que al català ho fan notaris semi-analfabets com Carles Ros. Fa una afirmació molt semblant Vicent Pitarch (1972: 74). Per a una valoració general de la contribució dels escriptors "perifèrics" del XVIII a l'enaltiment i l'estudi de la llengua espanyola, veg. Lázaro (1949: 194, 189), que n'ha arribat a dir que van ser els més vigorosos campions de la llengua "nacional" (ib.: 175). Evidentment, la dedicació de "perifèrics" a la llengua espanyola no avala les estranyes teories del professor Lázaro sobre la predestinació del castellà com a idioma únic i principal d'Espanya, ni la seva idea que les àrees geogràficament perifèriques són lingüísticament dialectals (veg. ib.: 146, 187, 207). Un altre cas d'incorporació incondicional a la llengua espanyola, encara que una mica posterior però d'esperit igualment il·lustrat, és Antoni Puigblanch. Un recent i valuós treball de Joan Abelló (1989) demostra que la seva actitud negativa en relació al català no va canviar al llarg de tota la seva vida. (26) Sobre la posició de desavantatge a començament del XVIII de la llengua espanyola en comparació a la francesa i italiana, veg. Fries (1989: 53-55 i 61).

1.1.4.2. L'ensenyament en llengua vulgar

La segona conseqüència de l'interès per les llengües vives de què tractaré és la seva promoció com a eines de difusió de la cultura i l'educació, i en concret en la docència del llatí. La llengua nacional es valora cada vegada més com a mitjà per accedir a l'educació i, més particularment, com a idioma instrumental per aprendre millor la llatinitat, aprenentatge que llavors constituïa el nivell previ a les Facultats superiors.

La idea de la utilitat i conveniència d'ensenyar el llatí en vulgar no és, de fet, del XVIII, sinó que prové del Renaixement. Lluís Vives sol ser considerat un dels primers a defensar-la (veg., per exemple, Padle, 1985: 236; Carrera, 1988: 94). Lázaro (1949: 145-146) explica que Pedro Simón Abril dirigí un memorial a Felip II en què parla de la conveniència que l'ensenyament es faci en vulgar i que l'ensenyament de la gramàtica espanyola precedi el de la llatina, i que el 1559 Jean Bodin deia el mateix davant el claustre de Tolosa. D'altra banda, encara que les gramàtiques de llengües vulgars que ja hi havia des del Renaixement no s'usaven en l'ensenyament, sembla evident que el fet que existissin possibilitava i afavoria que almenys això es plantejés. De fet, Nebrija va publicar una edició llatino-castellana de la seva Arte (1488) adreçada a les monges de clausura, i a partir del segle XVI ja hi ha a Catalunya gramàtiques llatines amb passatges on es contraposava

la traducció catalana del text o dels exemples (27).

Al segle XVII, la docència en llengua vulgar va rebre l'impuls d'una justificació teòrica provinent de les escoles jansenistes que van néixer al voltant de Port-Royal, en les quals s'explicava en francès i es redactaven els llibres en aquesta llengua. Els pensadors de Port-Royal sostenien que la llengua es vincula estretament a la raó, i que la raó és igual en tots els homes. Si això era així, d'alguna manera la llengua havia de ser igual en tots els homes. Ara: com que això no era evident, la conclusió va ser que el que és igual són els principis que les **reg.** en. Aquesta idea va dignificar les lleng **es** vulgars i, per tant, les seves gramàtiques, i feia sure que el temps dedicat al vernacle no era temps perdut, ja que s'hi adquirien els principis que després havien de ser necessaris per a l'adquisició del llatí. Uns plantejaments semblants sostenia el pedagog tchec Jan Amos Comenius (1592-1670) i altres (28).

Certament, l'èxperiència de Port-Royal va ser una excepció.

(27) Segons González Llubera (Nebrija, Oxford, Oxford University Press, 1926; apud Lázaro, 1949: 148) el fet d'haver d'escriure una gramàtica llatina en vulgar va fer pensar a Nebrija en la possibilitat d'expressar idees gramaticals en castellà, i això el va dur a escriure la seva gramàtica castellana (veg. també Soberana, 1981: 22).
(28) Veg. Padley (1985: 227, 216-218, 226-249) i Monés (1984: 16). Recentment, la Consulta universal de Comenius ha estat editada parcialment en català (1989). Veg. la introducció de Dagmar Caplová, especialment les pp. XXXI, XXVIII i XLII. A Catalunya Andreu Bosch escriu al segle XVII uns mots, citats recentment per Nadal (1989b: 245), que ens recorden aquestes modernes idees europees. Caldrà examinar si són originals seves o si les obtenia d'altri.

però també va constituir un precedent, i les idees pedagògiques subjacents a aquella experiència de mica en mica es van anar estenent. Al segle XVIII ja hi havia, entre els il·lustrats i intel·lectuals, un cert clima general favorable a la implantació dels idiomes vulgars en la docència del llatí. D'altra banda, al segle XVIII es valora cada vegada més el vulgar com a llengua de ciència (veg. Gutiérrez Cuadrado, 1982), i lògicament això també afectava l'ensenyament i la descripció gramatical.

Així, Forner creia que l'ensenyament, la ciència i les arts havien de fer-se en castellà (Lázaro, 1949: 166). Sarmiento sostenia que el llatí i les ciències havien d'estudiar-se en gal·lec (veg. Ribera Llopis, 1989). Mayans també creia que no s'havia d'ensenyar la gramàtica llatina en llatí, i que la primera gramàtica que havia d'aprendre el nen és la materna (veg. Lázaro, 1949: 157). Baldoni Reisch, com se sap, també defensava l'ensenyament en vulgar. A Portugal Verney, expressava unes idees semblants el 1746 (veg. Ludtke, 1989: 268). A Menorca, el 1761, Antoni Portella, sembla que per causa de les mateixes preocupacions, publica encara una nova gramàtica llatina en català, que tingui èxit i rescò (veg. Ignasi Macià, 1995: 67-68; Alcina, 1984: 56; Marcet-Solà, Rep.: 79). Podria afegir-s'hi que potser és una causalitat que la Doctrina primer de Ramon Llull, on es defensa l'educació en llengua vulgar, s'edita per primera vegada el 1776, a Mallorca,

i que a la darrerria del segle es comença a difondre l'obreta El amigo de los niños de Reyre -erròniament atribuïda a Sabattier-, en la qual també s'insisteix en la necessitat d'ensenyar en la llengua pròpia dels infants (veg. Lladonosa, 1970: 45-46). Els exemples podrien multiplicar-se (veg. Marcet-Solà, Rep.: 107-108) (29).

Certament, el fet que hi hagués entre els il·lustrats un clima general favorable a la docència del llatí en vulgar no implica necessàriament que això fos una realitat. Segons com, sembla que més aviat prova que no ho era, ja que, altrament, no hi haurien insistit. Ara bé, hi ha també dades que demostren que, si més no els textos, eren en vulgar de feia temps. Guerau Marcillo, professor de Lletres humanes a la Universitat de Barcelona i curador d'una edició de la gramàtica de Nebrija, en una data tan reculada com l'any 1650 ja escrivia que calia ensenyar i "declarar" el llatí a la "Facultat de la Poesia" en la pròpia llengua a "totas hores" [sic], i que, per tant, com que no hi havia escolis ni declaracions en "sa propria llengua natural, o materna [dels joves estudiants]", la gramàtica que ell havia preparat sortia en català (veg. Nebrija, 1650: 6v i 7r). Estant el R. partoní de Marcet-Solà, podem comprovar que una bona colla de les edicions siscentistes de Nebrija, Torrella, De los Valles i altres són en català. Potser caldrà

---

(29) Pel que fa a Re ach, potser no és causal que s'inspiri en el Traité des études ou de la manière d'enseigner et d'étudier les belles-lettres (París, 1726) del filojansenista Rollin, i que citi Nicole, company del jansenita Arnauld -coautor de la gramàtica de Port-Royal- (veg. Marqués, 1978; 1979).

pensar que al XVIII català es van trobar, en relació a la qüestió de l'ensenyament del llatí en vulgar, una tradició autòctona amb uns corrents procedents de fora, i que degueren reforçar-se mútuament (30).

D'altra banda, si examinem treballs sobre textos usats en determinades escoles, de vegades es fa molt difícil arribar a conclusions segures. Les referències a determinades gramàtiques no solen aclarir si es tracta de versions llatines, catalanes o castellanes, i, a més, sovint les gramàtiques no estan

---

(30) Pel que fa a la versió gramatical nebrissense de Marcillo, sembla que va tenir molt èxit. Veg. Pascols (1945: 61), que s'equivoca, però, en datar-ne la primera edició el 1676. De fet, segons informació de Closa (1977: 50), al Partes Donati de 1500 ja apareixien, juntament amb les formes de la declinació i la conjugació llatines, les corresponents catalanes, i a la gramàtica de Patrana de 1487 les declinacions. Segarra (1985b: 15) també fa una relació de gramàtiques llatines del XVI en què hi havia exemplificació o correspondències catalanes. Veg. també Soberanas (1981: 24). Serra Rafols (1978: 379, 383; 1963-1968: 24) fa saber que l'any 1627 els paers de Lleida es van queixar que els jesuïtes, que llavors regentaven l'escola de gramàtica de la ciutat, explicaven el llatí en castellà (veg. també Puig i Balaguer, 1985 [1949-1953]: 105; Lladonosa, 1970: 77-74). Així est fet sembla que prova que el costum era fer-ho en català i, en qualsevol cas, que la pràctica de la Companyia fou un esdeveniment episòdic. Galí (1979: 103), en canvi, veu com a general que a partir del segle XVII els jesuïtes explicaven en castellà. Jordi Monés (1979: 16) afirma que la llengua castellana es va introduir com a matèria obligatòria a les escoles de gramàtica durant la tercera dècada del segle, i en un altre lloc (1979b: 27) que a les escoles de gramàtica, seminaris i centres semblants el castellà va substituir el llatí pels volts de 1730, i que el castellà hi era matèria obligatòria des de 1716. Aquesta última dada potser l'obté de Galí (1979: 97) -encara que aquest autor dona la data de 1714-, el qual afirma que ho obté del Manual d'història crítica de la literatura catalana moderna (1922) de Manel de Montoliu, però advertint que no n'ha trobat cap altre esment ni prova. El qui signa aquest treball tampoc. L'estudi de Serra Rafols (1963-1968) sobre la introducció del castellà a l'ensenyament no arriba al segle XVIII. Veg. també Rossich (1979: 14-18).

redactades en la llengua que apareix al títol (31).

Malgrat totes aquestes dificultats, sembla que poden fer-se algunes afirmacions. Com he dit, la tradició avalava i prescrivia l'ús d'obres en llatí, i això sembla que és el que es feia als centres escolars o facultats regentats per la Companyia, que devien usar textos en llatí i alhora tendien a usar cada vegada més com a llengua auxiliar oral la castellana (32).

(31) Pot comprovar-se aquesta dificultat si examinem, per exemple, els textos que Marquès (1995a) dona per als dos centres de Girona a partir de 1767 i que he detallat abans. Pel que fa a la llengua, de les obres gramaticals -descomptant ara només la gramàtica de Carrillo, de 1817- n'hi ha quatre amb el títol en llatí, tres en castellà i una en català. Si acceptàvem la hipòtesi, certament discutible, que la llengua del text determina la llengua oral de l'aula, la conclusió seria que l'ensenyament de la llengua llatina devia fer-se encara predominantment en llatí -o al més no fins el 1826-, encara que en competència amb els dos vulgars, sobretot amb el castellà. Faig el judici, lògicament, a partir de les edicions que dona Marquès, no pas a partir de la llengua de l'obra original. Si tenim en compte totes les obres que dona Marquès, no sols les usades per aprendre gramàtica llatina, la proporció de textos de **llatí** augmenta molt, i potser caldrà deduir-ne que aquesta llengua era, encara que no l'única, l'hegemònica a les aules. Marquès (1995: 179), en canvi, conclou que la llengua predominant dels textos i de les aules era la castellana. De fet, el problema es complica més, perquè hauríem de comprovar si la llengua de l'interior dels llibres és la del títol i, en **rigor**, si les edicions que ha trobat Marquès als arxius i biblioteques de Girona són efectívament les usades i recomanades a la Girona de l'últim terç del segle XVIII. En un altre treball (1985b: 65, 97-99), Marquès, tot i assenyalar que segurament la llengua d'ús oral era predominantment la castellana, conclou que les dades sobre la qüestió són poc clares.

(32) De l'estudi de Borràs (1987) sobre el col·legi de Cordelles es desprèn, tot i que no tracta d'aquesta qüestió, que la presència ambiental del **castellà** hi era important.

D'altra banda, una conseqüència d'aquest estat d'opinió favorable a l'ensenyament en vulgar va ser la promulgació de la Real Cédula d'Aranjuez de 1768, que prescrivia que la llatinitat i retòrica es fes en castellà. No sembla que aquesta disposició fos obeïda ni immediatament ni a tot arreu, però és evident que, juntament amb l'expulsió dels jesuïtes, degué provocar una certa sotragada i degué accelerar la reculada del llatí i, també, del català. Ja hem vist com els escolapis de Catalunya van adoptar a partir d'aquesta data una gramàtica en castellà, i que en castellà havia escrit Mayans la seva gramàtica. Hom pot constatar efectivament un progressiu augment d'edicions gramaticals en castellà (33).

1.1.4.3. La docència de la llengua vulgar i els orígens de la gramàtica vernaclea escolar

L'última conseqüència de l'interès per les llengües vives en la qual m'aturaré és el desig d'aprendre millor la pròpia llengua nacional, i de fixar-la per mantenir-ne la puresa i

---

(33) Segons Moral-Rius (1989: 651), la gramàtica llatina de Nebrija té edicions catalanes el 1700, 1703, 1715, 1732, 1738, 1743 i una de datable entre 1743 i 1750; castellanes, el 1754, 1773, 1778, 1780. La sintaxi de Torrella en té de llatines el 1701, 1715, 1718, 1730 i 1733; catalanes el 1739 i 1740; i castellanes del 1750 al 1802 (veg. també Marcet-Solà, Rep., pp. 36 i ss.). Com he dit, però, això no vol dir que es fes fora del tot, en l'ensenyament del llatí, ni el llatí ni el català. La relació de Marquès (1985a) que he comentat abans fa concloure, a parer meu, que la Real Cédula de 1768 no es va obeir a Girona, si més no del tot, i que aquest ensenyament es devia continuar fent també en català i, sobretot, en llatí. Pere Marcet (1985: 136-137; 1987: 351-354) ha adduït alguns testimoniatges que demostren que l'ensenyament del llatí -i també en llatí- es va mantenir gairebé fins a mitjan segle XIX.

esplendor.

Certament, des de feia segles hi havia un ensenyament de primeres lletres, una alfabetització, fets en la llengua pròpia de cada país, i, lògicament, a Catalunya es devia fer en català. Els historiadors, però, han insistit que se saben poques coses d'aquest ensenyament de primeres lletres, tot i que ja disposem de treballs valuosos. Les escoles de llegir i escriure depenien dels ajuntaments, la parròquia o d'algun convent. També n'hi havia de privades. Sabem que l'ensenyament no era homogeni, que sovint era d'una qualitat infima -quan n'hi havia- i que de vegades es realitzava a casa mateix. Els infants passaven les beceroles -dites també Carta catalana o "La Jesús"- i el sil·labari, i aprenien a llegir amb el Cató, el Fra Arselm, el Pelegrí i amb els catecismes de la Doctrina Cristiana (34).

-----
(34) Hom pot trobar aquestes dades i moltes altres a Lladonosa (1970), Verrié (1981), Marquès (1985b), Puig i Reixach (1984), Fontana (1989: 97-101), Monés (1984b: 28-36 i 47-50), Moran (1989: 660), Ferrer i Gironès (1985: 35-50), Delgado (1984), Alzina (1984), Mulet (1984b) i Marí (1978, 1984). El treball de Mulet (1984a), molt general, pràcticament no informa de la situació a Mallorca. L'epígraf "Què llegia la gent?" de Núria Sales (1989: 241-248; veg. també les pp. 468-469) pot ajudar també a conèixer els textos més usats en la docència, no sols per aprendre de lletra. Al País Valencià caldria conèixer quina incidència real va tenir l'obra escolar de Carles Ros -els treballs de Canes Garrido (1984) i Mayordomo (1984) no ho aclareixen-. Per tenir una idea més concreta de la formació lingüística i gramatical que rebien els infants catalans, caldria fer una comparació sistemàtica de les diferents edicions d'aquests textos -catecismes inclosos-, i veure'n l'homogeneïtat de l'ortografia, el lèxic i els girs sintàctics que presenten, la nomenclatura ortogràfica i gramatical -si n'hi ha-, etc.

Aquest ensenyament tradicional de llegir i escriure, fet fonamentalment en la llengua viva del país, que no tenia excessives pretensions estilístiques ni retòriques ni s'havia trobat en el centre de les preocupacions pedagògiques dels intel·lectuals, va ser progressivament dignificat al segle XVIII per les idees relatives a la conveniència de millorar i fixar els idiomes nacionals i pels corrents que defensaven que l'ensenyament posterior -el de la gramàtica llatina i les ciències- havia de fer-se en vulgar.

Pel que fa al primer aspecte, els governants van anar dictant una sèrie de disposicions adreçades a estendre i millorar l'ensenyament de la llengua nacional, entre les quals cal destacar, a l'Estat espanyol, la Real Cédula d'Aranjuez de 23 de juny de 1768, que imposava que "la enseñanza de primeras Letras, Latinidad, y Retórica se haga en lengua Castellana generalmente, donde quiera que no se practique" (35). Aquesta Cédula, que pretenia exaltar i estendre el vulgar i fer recular el llatí, de fet va representar un cop dur no solament per al llatí, sinó també per als altres idiomes vulgars dels territoris que depenien de la Corona de Castella, i, doncs, per a l'ús del català en l'ensenyament de primeres lletres (36).

---

(35) Obtinc la citació de Ferrer i Gironès (1985: 35-37), que reproduïx íntegrament la Real Cédula, la qual conté una altra al·lusió a aquesta prescripció. A les universitats no s'hi prescriu el castellà, però s'hi recomana. Marcet (1987: 343-347) també reproduïx íntegrament aquest document.

(36) Els efectes reals d'aquesta Cédula en l'alfabetització en català no acaben de ser encara clars. Segons Ferrer i Gironès (1985: 48), "l'exclusió de la llengua catalana a les escoles va ser immediata". Aquest autor dona diverses dades per provar

Pel que fa al segon aspecte, durant el segle XVIII abunden les gramàtiques de les llengües vulgars adreçades als infants i

-----
aquesta afirmació, com ara l'existència d'una llibreta escolar d'un alumne d'una escola de Bisbal d'Empordà, on el mateix 1768 s'hi deixa constància agraïda del canvi de llengua (veg. Ferrer, 1985: 49; 1989: 432); una circular del provincial dels escolapis ordenant que a les escoles de l'orde s'alfabetitzi en castellà; el Pan General de la Educación de 1772 del Col·legi de Cordelles, que exclou de l'ensenyament "todo dialecto provincial"; i altres, algunes, però, molt allunyades cronològicament de 1768 (veg. Ferrer, 1985: 48-51; 1989: 433). El mateix Ferrer, de tota manera, ha matisat les seves afirmacions fent notar que la introducció del castellà degué ser difícil, i adduint el testimoniatge del bisbe Josep Caixal, el qual, encara el 1871, s'excusava al senat espanyol que no sabia prou el castellà perquè de petit a l'escola no havia estudiat gramàtica castellana (veg. Ferrer, 1985: 51). Antoni de Bofarull, referint-se l'any 1880 a com era l'ensenyament de primeres lletres a Reus entre l'acabament del XVIII i els primers anys del XIX, encara feia al·lusió a les Beceroles, el Fra Anselm i la Nombra (Bofarull, 1880: 136-37). Alexandre Galí (1979: 107) cita unes paraules de Salvador Genís de 1903 que expliquen que els avis dels homes de la seva generació encara havien rebut l'ensenyament elemental en català. De fet, altres autors s'han manifestat en la mateixa línia, i, confirmant aquests testimoniatges, han dit també que l'ensenyament de primeres lletres continuà fent-se en català fins a final de segle o ja entrat el XIX. Pere Marcet (1987: 351) ha parlat fins i tot de fracàs de la Reial Cédula, adduint unes raons pràctiques -manca de professorat preparat, desconeixença real del castellà- força convincents, i Pueyo s'ha basat en explicacions sociològiques estructurals per demostrar que ni en el segle XIX es degué completar el procés. Veg., per matisar les afirmacions de Ferrer i en general per a la repercussió real de la Cédula, a més de Marcet (1987: 351-367) i Pueyo (1987: 244, 246-247, 306-310) -que aporta un enfocament nou del problema-, Lladonosa (1970: 45), Jorba (1979: 37-40), Monés (1984a: 22, 1984b: 38-50), Puig i Reixach (1984), Sales (1989: 507) i Galí (1979). Maquès (1985b: 38-39 i 97-99), referint-se a Girona, assenyala que es fa difícil de conèixer aquest tema amb precisió, però indica que el castellà de fet es va estendre molt. Com he dit, aclarir bé tot això resulta complicat, també perquè, com explica i testimonia Pere Marcet (1985: 136-137), van continuar competint amb el castellà, a més del català, el llatí, i això fins ben entrat el XIX. Hi ha, d'altra banda, dades ben oposades, en el sentit que la introducció del castellà a l'escola va ser, segons com, prou anterior a 1768.

elaborades amb la finalitat última que així aprendrien millor el llatí, però en les quals s'insisteix en la necessitat que primerament cal aprendre bé la gramàtica de la pròpia llengua. De fet, la transició d'una gramàtica que ensenya un cert idioma per fer més fàcil després l'adquisició del llatí a una gramàtica que ensenya un cert idioma i prou és gairebé imperceptible.

Hi ha el repetit testimoniatge d'Agustí Eura -que pot llegir-se a Casacuberta (1925: 484) com a pertanyent a Bastero i que, en qualsevol cas, Rubió i Balaguer (1986 [1949-1958]: 237) qualifica de sorprenent-, les afirmacions de Jordi Nonés al·ludides abans (veg. nota 30) i altres. La persistència del català com a llengua instrumental de l'ensenyament segurament era compatible amb el fet que els actes solemnes i de lluïment de les escoles -certàmens, exàmens públics-, que solien editar-se, fossin en castellà. Vegeu-ne la relació de Rubió (1986 [1949-1958]: 235) i l'inventari de Marcet-Solà (Rep.). Als Comtats, la introducció del francès a l'ensenyament primari s'inicia ja al segle XVII i es fa general a finals del XVIII (veg. algunes dades a Ferrer i Gironès, 1985: 25-27 i 57-59; i a Monés, 1984b: 23). Ara: hi ha un interrogant que continua obert. «Què voi dir, en tots aquests casos, "introducció del castellà"? «En l'alfabetització? «Com a llengua d'ensenyament del llatí i altres matèries? «Com a llengua objecte d'estudi? Sembla que, tal com han indicat diverses vegades els estudiosos (Puig i Reixach, 1985: 232), en aquest camp, com en general en tot allò que té a veure amb la història de l'ensenyament i l'educació als Països Catalans, hi ha encara, tot i que disposem de bons estudis, molta feina a fer. Precisament caldria disposar de més treballs concrets com el del mateix Puig i Reixach (1985), el qual, tot i que no està dedicat a la llengua, ens permet assabentar-nos que en el pla de 1787 del recent creat col·legi de primeres lletres de l'Hospici de Barcelona la llengua catalana és com si no existeixi; que al capítol provincial de les Escoles Pies de 1796 es va decidir de redactar un Método Uniforme para las Escuelas Pías, enllestit l'any següent, encara que no imprès, on tampoc no sembla tenir-se en compte per a res la llengua catalana en l'ensenyament de primeres lletres dels set col·legis que tenien repartits pel Principat; o que al Plan Metódico (1801) del Reial Col·legi de Mestres de Primeres Lletres de Barcelona, amb pretensió de vigència tot el Principat, inspirat en el dels escolapis castellans, es disposa que només -però ja és molt comparat amb els altres- el catecisme de la "segunda clase" serà en català perquè aprenguin a llegir en l'idioma del país (ells mateixos havien publicat el 1793 una cartilla i sil·labari trilingües -veg. p. 238 i Marcet-Solà, Rep.: 137-).

En moltes de les obres que declaren aquesta doble finalitat ja no pot saber-se quina és la més important, i fins i tot si la de facilitar el llatí no comença a convertir-se en un tòpic. A França, en les primeres gramàtiques franceses adreçades als infants, com ara l'Abrégé des principes de la grammaire françoise (1739) de Restaut o la Grammaire françoise (1754) de Noël-François Wailly, s'assenyala que serviran per a l'aprenentatge del llatí (veg. Chervel, 1977: 51-53). A Espanya, la primera gramàtica espanyola dirigida al jovent perquè aprengui correctament la seva pròpia llengua sembla que és la Gramática de la lengua castellana, reducida a breves reglas, y fácil método para la instrucción de la juventud que Martínez Gayoso va publicar el 1743 (veg. Gómez Asencio, 1981: 360; Lázaro, 1949: 190-191), on encara s'hi diu, però, que servirà per facilitar l'aprenentatge del llatí. Es diu el mateix al Arte del romance castellano (1769) de l'escolapi Benito de San Pedro (veg. Lázaro, 1949: 191) i a la de la Real Academia (1771: IV). Ullastra (1980 [1743]: 8) també havia parlat de la conveniència d'aprendre la gramàtica de la llengua pròpia abans que la del llatí.

Aquestes gramàtiques de les llengües vulgars que volen ser eines per ensenyar la pròpia llengua als infants comencen de mica en mica a ocupar posicions concretes en el sistema educatiu, primerament com a iniciativa d'algunes escoles, institucions o mestres, i després d'una manera que tendeix a generalitzar-se. A França, a mitjan XVIII, segons testimoniatge

de Luzán (apud Lázaro, 1949: 189), no hi havia encara escoles per ensenyar la llengua francesa, però Chervel (1977: 51) ha pogut dir -advertint de tota manera que la tria és una mica convencional- que el primer manual de gramàtica escolar francesa pot considerar-se que són els Elements de la grammaire françoise (1780) de Charles François Lhomond. A l'Estat espanyol, la gramàtica de la Real Acadèmia ha de justificar l'any 1771 que pretengui ensenyar la llengua castellana als joves per mitjà de la instrucció gramatical -i això mostra que no era normal-, però poc després la Corona la farà obligatòria. Si hom examina plans i reglaments d'institucions escolars del XVIII espanyol i català, podrà comprovar com la gramàtica vernacle no hi comença a ser considerada fins a final de segle, i no pas a tot arreu.

Però és en aquesta segona meitat de segle que sembla que a Espanya i Catalunya es comencen a redactar les primeres gramàtiques castellanes escolars, pensades ja per a un públic determinat i per a unes escoles concretes. Així, per exemple, la iniciativa del bisbe Climent de Barcelona d'encarregar a l'acadèmic Salvador de Puig l'elaboració d'uns Rudimentos de gramàtica castellana (1770) per a les escoles gratuïtes que ell havia establert a la ciutat i per al Seminari de Barcelona, deïant ara de banda altres consideracions, cal veure-la com una empresa pionera en relació a la introducció de la gramàtica vulgar a l'ensenyament. També degué ser pionera la resolució dels escolapis: una circular del provincial de 1768 fa saber que s'estan fent imprimir, a més de beceroles castellanes, "el

Arte" (veg. Ferrer i Gironès, 1985: 48), que segurament vol dir una gramàtica castellana (37).

També cal situar en aquesta línia la publicació de la Gramática de la lengua castellana (1771) de la Real Academia Española, i la Provisió del Consejo de Castilla del 22 de desembre de 1780, en la qual s'ordenava que "en todas las escuelas del Reyno" s'ensenyi als nens la seva llengua nadiua amb la gramàtica de l'Academia, i que no es passés al llatí fins que no estiguessin ben instruits en gramàtica espanyola (veg. Ferrer i Gironès, 1985: 53) (38). Aquesta disposició, que normalment ha estat comentada pels estudiosos catalans pel que representa contra l'ús del català, és de fet molt important per a la història social de la gramàtica espanyola i, en rigor, també de la gramàtica a Catalunya. Constitueix, que jo sàpiga, la primera disposició de l'autoritat política relativa a l'ensenyament de la gramàtica vulgar a l'escola, el primer gest explícit d'institucionalització de la gramàtica escolar no

---

(37) Sobre l'obra escolar de Climent, veg. Colon-Soberanas (1986: 127-132), Bonet i Baltà (1984: 76-129), Marcet (1987: 362-63) i Ferrer i Gironès (1985: 50). Salvador Puig, l'autor dels Rudimentos, era professor de Retòrica al Seminari de Barcelona, acadèmic de la de Bones Lletres des de 1748 i autor de poemes en llatí, castellà i català. Veg. Carreras (1927: 232), Rubió (1986 [1949-1958]: 149-151), i Arizeta (1982: 44, 55, 71-82), que dóna dades noves sobre Puig. L'orientació filojansenista de Climent i el seu grup potser també explica aquest interès per la difusió de l'ensenyament en vulgar.

(38) Fries (1989: 104) assenyala que la gramàtica de l'Academia Española és deutora de les idees subjacents a la gramàtica general francesa relatives a l'aptitud gramatical de les llengües maternes, encara que això no vol dir que s'hi orientés metodològicament ni tèbricament.

l·latina (39).

Aquestes iniciatives, de tota manera, no van tenir sempre continuïtat, i la provisió de la Corona espanyola no va ser seguida immediatament ni a tot arreu. Sembla que l'aplicació va ser molt desigual, però també que de mica en mica l'ensenyament de la gramàtica castellana es va anar estenent i imposant. Els escolapis de Castella va editar el 1780 un Método uniforme,

(39) Sembla que pot dir-se, doncs, que als Països Catalans l'ús més o menys sistemàtic de gramàtiques castellanes per aprendre castellà no es produeix abans dels últims anys del segle XVIII. Abans, per tant -i sobretot abans de 1768-, els catalans que aprenien castellà ho feien d'altres maneres: potsor, en les escoles que això ja s'havia produït, estudiant la gramàtica llatina en castellà; potsor -i això sembla més probable-, estudiant directament bons autors castellans i tractats de retòrica d'aquesta llengua. Josep Vicens, professor de Lletres humanes a la Universitat de Barcelona abans de la desfeta de 1714, assenyalava que el millor sistema per aprendre castellà era tenir conversa frequent amb castellans i llegir llibres castellans (veg. Díaz Rengifo, 1703: 11). Jaume Villanueva, ja en la segona meitat de segle, indicava que el camí era la lectura escollida (veg. Fuster, 1989: 23). I Cerdà i Rico també havia explicat el 1778 que els valencians que escrivien en castellà l'havien après "de los libros mejor escritos" (veg. Nadal, 1989: 54). De fet, als segles anteriors el sistema degué ser d'un estil semblant. Pere Lacavalleria deia al XVII que havia après castellà gràcies a la impremta (veg. Torrent, 1989: 32). Això es confirma amb les dades bibliogràfiques. Al segle XVI i part del XVII no s'edita cap gramàtica castellana a Catalunya. Al XVII només una, l'Arte de la lengua española (València, 1651) del jesuïta Juan Villar (Lázaro, 1949: 152). Al XVIII es publica a València la de Benito de San Pedro -autor, sembla, no català-. Deixant de banda aquestes dues -i si no hi comptem les ortografies-, la primera gramàtica castellana feta per un català i editada a Catalunya és la de Salvador de Puig (1770); la segona, la de Ballot (1796). Aquesta circumstància no ha d'estranyar si tenim en compte que els mateixos castellans tampoc no adquirien el domini escrit i formal de la seva llengua per mitjà de gramàtiques castellanes. Els infants eren alfabetitzats en castellà, lògicament, però els coneixements retòrics i gramaticals que els feien arribar a redactar en un espanyol pulcre no procedien de l'ensinistrament específic i sistemàtic en gramàtica castellana.

escrit pel P. Scio, on ja es parlava de l'ensenyament específic de la gramàtica castellana (veg. Puig, 1985: 235 i 245). Els de la província de Catalunya van redactar el seu Método, que no es va imprimir, el 1797, en el qual també es parlava de l'ensenyament de la gramàtica, però pel que informa Puig (1985: 234) no és clar si es referien a la castellana o a la llatina. Sembla que als Estatuts (1795) del Col·legi de Mestres de Primeres Lletres de Barcelona i al seu Plan Methódico (1801) es parla de gramàtica castellana, potser seguint els escolapis catalans, en els quals s'inspiraren per a la confecció del seu pla (veg. Puig, 1985: 235-238, 241, 243, 246).

En qualsevol cas, cal insistir que aquest procés va ser molt lent. Jacobo Maria Espinosa va establir l'any 1786 una escola de primeres lletres a l'Hospici de Barcelona, i en va fer redactar el pla d'estudis a Josep Pau Ballot, que es publicà l'any 1787 amb el títol de Lecciones de leer y escribir para la Escuela de primeras letras, establecidas [...] en el Real Hospicio de la Ciudad de Barcelona. No sembla que en aquest pla hi hagi encara res de gramàtica castellana (veg. Puig, 1985). Els treballs de Marquès (1985a, 1985b), als quals m'he referit ja més d'una vegada, mostren que a finals del XVIII la gramàtica castellana no s'ensenyava a Girona, almenys als dos únics centres on s'ensenyava la llatinitat. Pel que diu Lladonosa (1970: 52), sembla que a Lleida tampoc, almenys fins molt a final del XVIII. La mateixa idea s'obté de l'estudi dels treballs dels altres investigadors de la història de l'educació

al país (40).

1.1.5. Darreres reflexions. Conclusions

Un fet en què potser cal insistir és que el català, al segle XVIII, no és sols la llengua materna de la població catalana, sinó també -i malgrat tot- una llengua d'ús escrit i formal. L'afirmació no descobreix res de nou, però ajuda a emmarcar el que explicaré en els paràgrafs següents. És indubtable que, com hem vist, el castellà esdevé progressivament llengua hegemònica de la cultura, però això no impedeix que, d'una manera subordinada si es vol, el català continuï sent un idioma que es fa servir més o menys regularment en àmbits altres que els exclusivament familiars o col·loquials. El català no va ser, doncs, solament la llengua "materna", apresada naturalment al si de l'àmbit familiar, sinó una llengua "útil" i necessària, que calia aprendre a escriure i que, per tant, presentava l'artificiositat pròpia d'aquest registre i calia ensenyar més o menys formalment.

-----
(40) A Tarragona és el 1816, al reglament per a l'educació del jovent elaborat pel corregidor, que es parla per primera vegada de l'obligació d'ensenyar gramàtica castellana abans de la llatina (veg. Rovira, 1979: 75). Això tampoc no implica necessàriament que abans no s'hi tingués cura que els alumnes aprenguessin a millorar la redacció castellana. Per a Girona, entre els llibres que cita Marquès hi ha el manual d'oratória de Capmany Filosofia de la elocuencia i altres obres relacionades. Aquest autor (1985b: 39) fa saber també que una "Real Provisión" de 1771 recomanava l'ús a les aules del Arte de escribir con reglas y por muestras de Torcuato Torio de la Riva.

M'interessa ara destacar aquest sentit pràctic de la necessitat d'aprendre a escriure i llegir en català, compatible segurament amb la idea que no era la llengua políticament, educativament i culturalment més important. A banda de possibles vindicacions patriòtiques o literàries de l'idioma, calia conèixer-lo encara per raons pràctiques. Mayans havia assenyalat que caldria saber català durant segles per causes jurídiques -per entendre lleis, testaments i documents d'arxiu encara vigents- (veg. Fuster, 1989: 24). Un conseller català de Felip V, Llorenç Matheu de Villamajor, havia donat la mateixa raó per mantenir el català -que, si no, s'inutilitzaven els arxius públics i particulars- en el seu vot particular previ a l'elaboració del Decret de Nova Planta (veg. Ferrer i Gironès, 1985: 16). Recentment, Josep Moran (1989: 660) -entre altres- ha donat algunes dades que fan veure com qualsevol persona que havia de treballar amb la legislació privada o relacionar-se amb l'administració municipal i eclesiàstica devia tenir forçosament coneixements de català escrit (66).

Aquest català escrit, pràctic, sense excessives pretensions retòriques o estilístiques, per a ús en tots aquests àmbits -i que, com hem vist, s'utilitzava en textos i classes de gramàtica llatina-, devia adquirir-se a les escoles de primeres lletres, o, si més no, devia basar-se fonamentalment en el català adquirit en aquestes escoles.

-----
(66) Veg. també Comas (1972: vol. VI: 109-122) i Monés (1984b: 23, 29).

Al segle XVIII l'ús tradicional del català es degué veure reforçat per la creixent valoració dels vernacles en l'ensenyament en general i en el del llatí en particular, i potser això va produir també un augment general de l'ús del català en escrits particulars de diversa mena. Núria Sales (1989: 506) ha parlat d'una intensificació de papers catalans en la segona meitat del XVIII, si més no en relació a altres segles com el XVII. La presència real del català a les escoles de primeres lletres, i l'ús d'aquesta llengua en l'estudi de la gramàtica llatina eren prou vius perquè no els arribés a afectar l'estat d'opinió favorable als vernacles.

Una conseqüència de la progressiva dignificació dels vulgars va ser la redacció de gramàtiques escolars adreçades als infants. He fet referència a les obres gramaticals castellanes de Martínez Gayoso, de Salvador Puig, de la Real Academia i de Ballot. Crec que hauríem de situar en aquest context les gramàtiques catalanes d'Ullastra i de Petit, i segurament altres iniciatives que no van arribar a bon port o que desconeixem (67).

-----
(67) Les paraules de Jovellanos sobre la necessitat de redactar una gramàtica mallorquina són prou conegudes. No està demostrat encara que hi hagi una tercera gramàtica catalana del XVIII, la de Josep Llop, encara que escrits recents, com el de Badia (1989: 7) hi facin referència amb naturalitat com si n'estigués demostrada l'existència. Veg. Miquel i Vergès (1938: 91, 102, 141) i Marçat-Solà (Rep.: 191-192). Hi ha, a més, la famosa al·lusió de Ballot a una còpia d'una gramàtica catalana "antigua manuscrita" (1813: XXVI) conservada a la biblioteca dels carmelites de Barcelona, que ignoro per què Miquel i Vergès (1938: 97, 151) identifica amb la d'Ullastra. Ja al segle XIX, l'obra de Febrer i Cardona i de Joaquim Forç segurament cal situar-la també en aquestes coordenades, i també iniciatives occitanes com la de Jean Jaurès, que, referint-se

Ara: l'estat d'opinió favorable als vulgars i a la docència de la gramàtica ueis vulgars, que havia d'estendre i dignificar l'ús del català, va afavorir també la implantació del castellà al país. D'una banda, perquè cal tenir sempre en compte que en bona part els pressupostos per ensenyar català a Catalunya -i no llatí- eren els mateixos que els pressupostos per ensenyar-hi castellà: oposició a la llengua secularment culta i valoració dels vernacles, i que, com he dit, en la mesura que s'intensificava l'ús del català -per la raó que era la llengua vulgar del país-, hom havia de pensar també en una altra llengua, el castellà, que era la vulgar de la major part de l'Estat i que culturalment estava en una posició molt més bona. D'altra banda, perquè, com he dit, el castellà tenia l'avantatge de la seva hegemonia política, i això va provocar que fos la llengua associada a la Il·lustració i la modernitat i, en definitiva, la llengua triada com a nacional pel poder espanyol i pels intel·lectuals catalans.

Això va fer segurament que la progressiva implantació de la docència escolar de la gramàtica d'aquests idiomes vulgars

-----
als nens occitans, escrivia el 1811 que "ya que estos chicos hablan dos lenguas, ¿por qué no enseñarles a compararlas?" i "Uno sería descuidar el francés, sería, por el contrario, la mejor manera de aprenderlo, mediante la comparación familiar en el vocabulario, en la sintaxis... con el languedociano y el provenzal?" (apud Alonso Montero, 1968: 36). Durant el segle XIX, quan el coneixement de la gramàtica castellana constitueixi una aspiració de tots els ensenyants catalans i un imperatiu indefugible del sistema educatiu, els mestres a Catalunya promouran l'estudi gramatical del català com a mitjà per accedir eficaçment al castellà. Aquesta qüestió ha estat estudiada per Solà (1984).

signifiqués, al país, la difusió de la gramàtica castellana. A la provisió de 1780 es deia que s'havia d'ensenyar als infants "su lengua nativa" (veg. Ferrer, 1985: 53) per mitjà de la gramàtica de la Real Academia. A Barcelona, deu anys abans el bisbe Climent ja havia establert unes normes en el mateix sentit, com ho prova un passatge del Méthodo o Plan de Estudios (1770) elaborat per manament seu per al Seminari de Barcelona:

Se enseñará gramática castellana [...] en atención a que hombre sabios en todos los tiempos han juzgado ser de gran utilidad el enseñar primero a los niños la Gramática en su propia lengua, como lo hacían los latinos y los griegos en las suyas. (apud Bonet i Ballà: 1984: 86)

és molt significatiu que tant la Provisió de 1780 com el reglament del bisbe Climent van voler entendre, respectivament, que "lengua nativa" i "su propia lengua" era un sinònim de llengua castellana, encara que tant el poder polític com Climent sabien quina era la llengua "nativa" i "propia" dels infants catalans. No podien pensar en la difusió de la gramàtica castellana -sobretot si es difonia en qualitat de "nativa" i "propia"- sense pensar en la del català, encara que fos per negar-ne l'interès o per relegar-la a la condició d'instrument per adquirir el castellà. Potser per això la gramàtica que va fer redactar Climent amb aquesta finalitat era la bilingüe de Puig, si pot qualificar-se així. En rigor, altres podien entendre que la seva llengua nativa era, efectivament, el català, i això al marge que no deixessin de pensar que el castellà era l'idioma nacional i, com a tal, el més profitós i necessari. I, de fet, Joan Petit i Aguilar va

inspirar-se en part en aquest tractat gramatical de Puig i va concebre redactar la seva gramàtica catalana precisament després d'haver-se fet portar, per a la instrucció dels seus fills, la gramàtica castellana de la Real Acadèmia.

Crec que amb tot el que s'ha dit fins ara es pot mirar de fer un breu resum de l'estat de la llengua en relació a la gramàtica a la Catalunya del XVIII. Al llarg d'aquest segle, tant per raons pedagògiques, culturals com polítiques, es tendeix a valorar cada vegada més els vulgars, i això fa que vagin guanyant terreny al llatí, que ocupin posicions en l'educació i en l'ensenyament i que, cap a la segona meitat del XVIII, es comenci a ensenyar gramàtica dels vernacles.

Aquestes circumstàncies afecten també el català, idioma vernacle d'un país, molt present tradicionalment a l'ensenyament i que no era tampoc tan aliè als usos formals, no es trobava encara reduït a simple modalitat col·loquial, perquè no participés d'aquest procés global. Treballs com les Instruccions de Baldoni Reixach, les gramàtiques d'Ullastru i de Petit i la intensificació de l'ús del català en papers de diversa mena s'expliquen, per tant, per l'evolució general de la cultura europea del XVIII, on s'integren perfectament.

Alguns autors han vist en fets i obres com aquests "síntomes de recuperació" de la llengua. Així, Rubió i Balaguer (1986 [1949-1958]: 11) indica que a l'acabament del XVIII es perfilava el procés cap a la restauració de la llengua catalana. Josep Moran (1989: 662) diu, referint-se a la famosa

Reial Cèdula de 1768 i a altres disposicions, que taliaren "un inici de ressorgiment del català", palesat en les obres d'Ullastra i Baldori Rexach, la modernització i extensió de l'ensenyament, i l'augment de les publicacions i l'ús. El títol d'un treball que ja he citat, de Pere Marcet, és precisament Primers indicis de recuperació lingüística als Països Catalans entre finals del segle XVIII i principis del segle XIX (68).

Potser, però, aquesta lectura no és la més precisa. Als Països Catalans del XVIII el vulgar és tant el català -llengua materna del país, de tradició escrita, d'ús en l'ensenyament- com el castellà -l'engua present de fa segles en l'alta cultura i associada a la modernització, la universalitat i el poder polític-, i tots dos idiomes es disputen el nou espai i les noves funcions. El castellà, però, és a més la llengua triada com a nacional per l'autoritat estatal i pels intel·lectuals -també pels catalans- i, ja a les acaballes del XVIII i iniciat el XIX, fa recular finalment el català.

Molts dels "indicis de recuperació" a què fan referència els historiadors no són possiblement sinó tot just el contrari, romanalles d'una batalla perduda que tendeixen a desaparèixer, però que la inèrcia els fa durar encara fins al segle XIX, i que arriben a coincidir cronològicament amb la primera

-----
(68) Veg. també Miquel i Vergès (1938: 121-122). Hi ha altres referències, potser menors. Ricard Blasco (1989) argumenta i documenta que en la segona meitat del XVIII s'observa una tímida recuperació del català en les funcions nadalenques de la Catedral de València, per bé que fa constar que és un cas de curt abast i que tampoc cal atribuir-hi més transcendència.

renaixença, tot i que no s'hi integren. Entre altres obres i esdeveniments, les dues primeres gramàtiques catalanes són encara de ple dret -si es pot fer servir aquesta etiqueta- gramàtiques de la Decadència. No se'n pot fer una lectura anacrònica com a símptomes de recuperació que prefiguren o alimenten la pre-renaixença. De fet, són els historiadors del segle XX que han dit això. Els protagonistes de la Renaixença no van pensar en cap moment en Baldric Rexach -no coneixien Ullastra ni Fetit-, per exemple, com a antecessor seu. En rigor, el català continua perdent posicions iniciada la Renaixença i al marge del que aquest moviment proposava. No és en realitat fins a l'acabament del XIX, lògicament també per la influència de la Renaixença, que el català assolí un cert nivell mínim de normalitat global. No podem oblidar que la Renaixença és, primerament i principalment, una etapa de la història de la literatura (69).

---

(69) Veg. sobre tot al·lò les suggeridores i raonades reflexions de Pueyo (1987: 178-197), i la bibliografia que cita.